Республиканын политикалыг солуну

ШЫН

Солун 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн.

№ 121 (15806) ◆ 1996 чылдың ➤ октябрь 15, вторник ◆ Ат салган шагы 21.45 ⇶ Садар өртээ 500 рубль.

Найыралдың харылзаалары

ТЫВА ХОЙ ДҮГҮН—ГЕРМАНИЯЖЕ

Тыва Республиканың Президентизи Ш. Д. Ооржак эрткен пятницада Тывада ажыл-ишчи чоруун кылып келген немец «Ост-Консультинг» фирманың удуртукчузу Фолкмар Эрнстини Чазак бажыңына хүлээп алган. Чазак Баштыңының бирги оралакчызы, даштыкы экономиктиг болгаш делегей харылзаалары-ның сайыды В. Б. Салчак ол хүлээп алышкынга киришкен.

— Тывага магалыг, чаагай сеткил ханышкын-биле келдивис. Тыва черниң арыг агаары магалыг-ла-дыр. Хоорайыңарның арыг-силии бисти шуут магадатты. Россияның эвээш эвес хоорайларынга чораан бис, мындыг арыг-силиг хоорай ховар-ла болду пйин — деп, чугаазын дээрги Фолкмар Эрнст эгеледи. — Бис мында колдуунда-ла хой дүгүнүң талазы-биле сонуургалдыг келген улус бис. Чүл дээрге, Россияның эвээш эвес девискээрлерингe ол айтырыг талазы-биле база чугааны кылып турган бис. Чижек кылдыр Ингушетияның хоюнун дүгүн маңаа чугаалап болур мен. Ында хой дүгү силерниинде ышкаш арыг эвестир. Ооп дыка хөйүн дедир эгидер ужурга таваржып турдувус. Тыванын хоюнун дүгү, арыг шынарлыг болганы-биле бисти сонуургаткан. Ынчангаш ол дүктү моон алгаш, делегей рыногунга киирерин планнап турар бис. Ону делегей рыногунга «Тыванын хой дүгү» деп аттыг кылдыр садар деп турар бис. Моон ол дүктү Германияже машиналарга үүдүргеш чорудары белен эвес-даа болза, ону бис боттандырар апаар бис. Ынчангаш ол дүктү Германияга чедимчелиг арыглаап, Кореяга, Тайванья, Кыдатка болгаш оон-даа өске чурттарга садар бис.

Дээрги Фолкмар Эрнст Тывага каш удаа чораанын, чүгле дүк эвес, а харын кобальт тывыжының дугайында бодунуң бодалдарын база чугаалаан. Бо-ла бүгү харылзааларны тургузарынга, ажыл-херекти кылырынга 7 миллион чыгыы америк долларны киирерин специалистер санап турар дээрзин ол чугаалаап, Тывага инвестициялар-даа киирерингe, черле ол ажылдарны чорударынга ажыктыг кылдыр банк тургузары база чугула деп санап турарын Ш. Д. Ооржакка чугаалаан. Ол ышкаш, Тываның төлээлекчизин Германияга тургузары база чугула деп ол санап турарын дыңнаткан. Баян туризмни, садыгны, ыяш ажылдап кылырының талазы-биле ажылдарны моон соңгаарда чорударынга ол дузалыг дээрзин чугаалаан.

«Ост-Консультинг» фирманың удуртукчузу, дээрги Фолкмар Эрнст Тыва Республикага чоруп, ажылдап турда, Чазак Баштыңының бирги оралакчызы, сайыт В. Б. Салчактың аңаа улуг дузаны чедирип, айтырыгларны билдилиг шиитпирлеп турганын чугаалаап, Тыва Республиканың Президентизинге, Чазааңга улуу-биле өөрүп четтиргенин илереткен.

Дээрги Фолкмар Эрнстиниң Тывага эвээш эвес ажылдарны кылганын, барыын талакы чурттарның инвесторларын сонуургадыры-биле делгелге-ярмарканы-даа эртирип турганын В. Б. Салчак чугаалаап, немец фирманың удуртукчузунуң саналдарын деткиирин Президент Ш. Д. Ооржактан дилээн.

— Силерге өөрүп четтирдим, дээрги Фолкмар Эрнст. Эвээш эвес ажылдаан-даа, чамдык үүлдерни өөренип көрген-даа-дыр силер. Силерниң төлевилелиннерни деткип тур мен. Даштыкының инвесторларын бистиң республикавыс сонуургадып турар. Ынчалза-даа Тываның хоюнун дүгүн чүгле силер эвес, а өске-даа даштыкы хөрөнгитеннер сонуургап турарлар болдур ийин. Бис немец өөнүктеривис-биле база ажылдап турар бис, бир-тээ силер мурнапкан болганыңарда, силерге таарымчалыг болганы ол-дур.

Барыын Моолда база дүк хөй-дүр деп чугаалаанылар шынныг. Ында дүк хөй-даа болза, демир-орук-даа, автомобиль оруунуң-даа ында чок болганы бергелерге таварыштырып турар. Олар дүк талазы-биле бистиң-биле кады ажылдаарынга беленнер. А бир эвес Хандагайтыда эрттирилге черин делегей чергелиг кылдыр кылыптар болза, бис ол таланын экономиктиг зоназы-биле харылзаалыг апаар бис. Ол айтырыг ам шиитпирлеттинип турар дээрзин ТР-ниң Президентизи Ш. Д. Ооржак чугаалаан.

Хүлээп алышкын чылыг, найыралчы байдалга эрткен.

Маадыр-оол КАЛЧАП.

БАГАЙ АЖЫЛДЫҢ ТҮҢНЕЛИНДЕ

«Ак-Довурак хоорайда

«Тыва даг-дүгү» комбинаттың ЧЭТ-ти онзагай эрге-хоойлу чурумунуң ажыл-чорудулгазынче болгаш башкарылгазынче киирер дугайында» Чазактың Чарлыынга хамаарыштыр

Хоорай чагыргазының, «Тыва даг-дүгү» комбинаттың болгаш ЧЭТ-тиң удуртукчуларының багай ажылының түңнелинде Ак-Довурак хоорайны чылыг-биле хандырарында берге байдалдар тургустунуп, чурттакчыларның амыдыралынга болгаш кадыкшылынга таарымча чок үүлдер тургустунуп, ол ЧЭТ-ке болгаш авариянның уржуундан социал адырның болгаш улус ажыл-агый комплекизиниң болур-чогууру-биле ажылдаарынга шаптыктыг үүлдер таваржып турары-биле, котел цегинин дериг-керек-селдериниң септелге-катап тургузулга ажылдарын дүргеделир сорулга-биле база ол бүдүрүлгениң күрүне хөрөнгизиң болуп турарын кичээнгейге ап. Тыва Республиканың Конституциязының 73 үүлүнүн 30 пунктузун езугаар Тыва Республиканың Президентизи Ш. Д. Ооржак бо чылдың октябрь 7-де 530 дугаарлыг Чарлык үндүрген.

Ында айтып турары болза:

— Ак-Довурак хоорайда «Тыва даг-дүгү» комбинаттың ЧЭТ-ти онзагай эрге-хоойлу чурумунуң ажыл-чорудулгазынче болгаш башкарылгазынче 1996 чылдың декабрь 1-ге чедир киирер:

— Тудуг, архитектура болгаш чуртталга-коммунал ажыл-агыйының сайыды В. А. Монгушту болгаш үлетпүр, энергетика, транспорт болгаш харылзаа сайыдының оралакчызы В. П. Николаеваны Тыва Республиканың Президентизиниң болгаш Чазааның «Тыва даг-дүгү» комбинаттың ЧЭТ-тиң ажылының айтырыларының талазы-биле тускай төлээлеттиргенкери кылдыр томуйлаар болгаш ЧЭТ-тиң котел цегин 1996-97 чылдың кышкы үелеринде ажылдаарынга белеткээр талазы-биле ажылды дарый углап-башкарар болгаш удуртур эргени оларга бээр;

— Иштики херектер яамызы (Монгуш) эрге-хоойлу чурумун сагыырынга, ЧЭТ-ти, энергетиканың болгаш суг-биле хандырылганың объектилерин дүн-хүн дургузунда хайгааралга алырын хандырар;

— Ак-Довурак хоорайның ЧЭТ-ке бүдүрүлгениң технологиязын болгаш ажылдың айыыл чок чоруун сагыырын Күртеххайгааралга (Быков) дагзыр;

— Үлетпүр, энергетика, транспорт болгаш харылзаа яамызы (Дьяков) Ак-Довурак хоорайның ЧЭТ-те септелгекатап тургузулга ажылдарын доозарынга, кышка белеткелге хамаарыштыр чорудар ажылдарга хереглеттиннер акша-хөрөнгини санап көргеш, 3 хонук дургузунда ТР-ниң Чазаанга киирер;

— Сан-хоо яамызы (Нурсат) хоорайның бюджеттен акша алыр бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларының чылыг энергиязын ажыглааны дээш баш удур толээр акшаларын барымдаалап, Ак-Довурак хоорайның ЧЭТ-ке капитал септелгени акшаландырарынга акша-хөрөнгини тывар;

— Күш-ажыл болгаш чонну ажылга хаара тур ыамы (Монгуш), Ак-Довурак хоорай чагыргазы (Күжүгет), Үлетпүр, энергетика, транспорт болгаш харылзаа яамызы (Дьяков), «Тыва даг-дүгү» комбинаттың ЧЭТ-ге капитал септелгени дүргедедиринге кадрлар шилип алыр болгаш белеткээр талазы-биле ажылдар чорударынга Тыва Республиканың Президентизиниң болгаш Чазааның тускай төлээлеттиргеннеринге бүгү талалыг дузаны чедирер;

— РФ-тиң Сан-хөө яамызының Тыва Республика талазы-биле Контроль-ревизия эргелели (Куулар) Ак-Довурак хоорайның ЧЭТ-ке септелге-катап тургузулга ажылдарын чорударынга тускайлап берген акша-хөрөнгини ол ажылдарга шын ажыглап турар бе дээрзиниң дугайында ревизияны 2 неделя хуусаада чорудар;

— «Каа-Хем» разрез ЧЭТ-ке чогуур нормативтиг артыкшылды тургузары-биле Чадаана разрезинден хөмүр-дашты ынаар неделя хуусаада үүдүрүп чорудар.

Чарлык аңаа ат салган хүнден эгелеп күштүг.

Тайылбыр дыңнадыг

Тыва Республиканың Дээди Хуралының дыңнадып, тайылбырлаары болза:

Тыва Республиканың Конституциязының 110 үүлүнге дүүштүр октябрь айның 21-ниң хүнү Тыва Республиканың күрүне байырлалы—Тыва Республиканың Конституциязының Хүнү болур, ынчангаш чыл санында-ла дыштаныр хүн кылдыр доктааткан.

Тыва Республиканың Дээди Хуралының Даргазының оралакчызы М. КОЗЛОВ.

Шак согунун чылдырар

Россия болгаш бүгү Европа бо чылын «кышкы» үе-шак-че сентябрьда эвес, а октябрь айның сөөлгү воскресенье хүнүнде шилчиир дугайында Россия Федерациязының үе-шак болгаш эталон частоталарының талазы-биле ведомстволар аразының комиссиязы дыңнаткан. Ынчангаш **1996 чылдың октябрь 27-де үш шак турда,** шактың согунчугаштарын бир шак соңгаар чылдырар.

(РосИТА-СЧТА).

Политиктиг амыдырал тайылбырлалы

ПРЕЗИДЕНТ СОҢГУЛДАЛАРЫНЫҢ МУРНУНДА ӨНЧҮКТҮГ ХАЙЫП КӨРҮҮШКҮН

Удурланыкчыларның үш көзер дузу бе?

Бо допчулалдың түңнел кезээнге хамааржыр тема—ынчыг темаларның санынга киирер боор. ТР-ниң Президентизиниң соңгулдаларынга чедир чартык чыл арткан үеде ол албан-дужаалга кандидат кылдыр депшиттирип болгу дег бүгү кижилернин шуптузун адаары болдунар бе ынчаш? Ол дээрге, төлге салганы-биле дөмей. Ынчалзажок бо допчулалдың сөөлгү, түңнел кезээ чок болза, республиканың политиктиг амыдыралының допчулалы болу эвес болуру чугаажок: соңгулда кампаниязы чоокчулап келген-дир. Допчулалды түңнел кезектиг кылыры — хамыктың мурнунда бодүүн чонга, соңгукчуларга, номчукчуларга чугуза. Соңгулда бюллетенин тайылбырлаарын эвес, а соңгулда кампаниязынга киржир кол кижилернин фамилияларын адаарын автордан номчукчулар, соңгукчулар сонап турар деп бодаар мен.

Бирги негелде күүсеттиннер деп чугаалаан херээ чок болур. Кажан кандидаттарны шиитпирлиг өгелээрге, оларның чаны он ажыг болу берип жагат чок, а оларның чамдыктарының фамилияларын номчукчулар соңгукчулар бир-ле дугаарында дыңнаардаа чадавас. Кандидаттарның санын ынчаар көвүдедир арга — ол дээрге, соңгукчуларны будуулдурар, алаактырар болгаш удурланыкчыдан немелде балылаашкыннарны хунаап алыр сорулга-биле ук арганы ажыглап келгени чажыт эвес-ле болгай. Бадылаашкыннарның немелде саны бирги бадылаашкын үезинде-ле алдының болгу дег, а бир эвес дагын бадылаашкын болу берзе, психологтуг механизм ажыглаттынар апаар: соңгулда кампаниязының үезинде чилиг демиселден шагыраан эвээш эвес соңгукчулар чогум кым дээш бадылаарын билбейн-даа баргылаар. Арткан ийи неделя дургузунда бодунуң мурнуку шиитпирин өскертирп кым-даа соңгукчуга белен эвес-ле болгай.

Допчулалдың түңнел кезээнче шымныгар мурнунда, хоойлу үндүрүкчүлерингe лараазында саналды киирери эргежок чугула деп сайаар мен. Соңгулдаларның эң-не баштайгы үе-чадазын чурумчудары чугула дээрзин практика бадыткаан. Чижээ, Төп соңгулда комиссиязының күрлавыр агар санынче акша долаазын кандидаттын киирерин доктаатса, кандыг деп? Соңгулдаларга чедир кандидат бодунуң кандидатуразын уштуп кааптар болза, оон салган долаазы анаа эгиттинмес болгаш Төп соңгулда комиссиязының чарыгдалдарын дуглаарынга киргей-ле. Кандидат кижи соңгуттурбаан-даа болза, соңгулдаларның төнчүзүнге чедир ак сеткилдии-биле тудушкан болза, долаа акшазын дедир алыр апаар. Долааның хемчээли кандыг болурул? Чижээ, кандидатка чарыгдаар кылдыр үндүрүг төлекчизинден алдынган акша-хөрөнгиниң хемчээлинден эвээш эвес болгу дег. Ынчалзажок акша долаазының хемчээли —түңү черле шыырак болза чогуур: кандидат болур кижилер бодаанныр.

Акша — ол дээрге, соңгулдаларны хажыдарындан, шоодуглуг болдурарындан чайлаарының эң-не идегелдиг аргазы-дыр. Хоойлуга чорүшкек эвес өске-даа аргаларны кандидаттарның болгаш оларның артында турар болүглежиишкиннерниң ажыглаарынга удур эвес мен. Ынчалзажок мээн кармаанымдан үндүрүг кылдыр уштуп алган акшаның күсели-биле соңгулдаларны будуулдура бээринге удур мен. Ынчаарга күзенчиг кандидатка июль айда шалынымдан он беш муң рубльди бээринге белен мен. Ону деткиири-биле. А үгербоо огу чедер черниң хемчээлинге безин эрге-чагыргаже чоокшулатпазым кандидатка акша-хөрөңгини мээң кармаанымдан чарыгдаарынга удур мен.

Демократияга удур халдаашкын кылыр деп семээндир дижип, мени буруудалы бээри магат чок. Чижээ, кандидат кижи долаа акша салырын доктаадыры аан. Ынчаарга Тыва Республиканың Президентизинин албан-дужаалынга соңгуттурар бодаан кандидат акшаны чогум кайыыртан алырыл, ынчаш? Чижээ, соңгулда мурнунда ол кандидат ажыл чок азы хөй ажы-төлдүг өг-бүле баштыны дижик.

Чурттаар бажыңы чок президент дээш кажан-даа бадылавас мен. Кижи болу чеже-даа эки бол, хөй ажы-төлдүг өг-бүлезин азырап шыдаваан кандидат дээш база-ла бадылавас мен. Республика — ам-даа хөй ажы-төлдүг өг-бүле ышкажыл. А республиканың Президентизи болурунга төлептиг кижи бүрүзү долаага салыр ачшаның түңүн бергедээшкин чокка тып алыр дээрзинге бүзүреп көрүнер, хүндүлүг номчукчулар. Ынчангаш хамаатыларның Конституцияда көрдүнген эргелерин боттуу-биле долдурарынга хамаарыштыр шуугаазыннар —хоозун чулчуруушкун, «эле тургузуушкуннун» артыышкыны-дыр, оон дугайында ам сандараашкынның болгаш эрге-чагырга чок турган үениң, тодаргайлаарга, мөөнелип, чыылган кижилерниң эрге-чагыргазының үезинин дугайын ам санап турардыр бис. Шуугаазын эрге-чагыргазы езулуг демократияга бичии-даа дөмейлежир эвес. Соңгулда дугайында бодунуң хоойлузун сайзырангайжыдар, соңгулдаларны чиик чарыгдалдыг болдурар арга болгаш үе бистиң парламентивисте ам-даа бар.

Ам бо үүлдүң кол айтырыынче кирип көрээли. Шарының азы ирттиң мыйызындан сегирип алыр дижиг ийик.

Соңгулда мурнунуң кампаниязынга албан киржир блоктарның, болүглежиишкиннерниң дугайында үүлүмнүң баштайгы кезектеринге чижек кылдыр бижээн мен. Республиканың Президентизинин эрткен соңгулдаларындан бээр үеде республика чергелиг политиктерниң төрүттүнери чегеп болган деп бодаар мен. Сөөлгү ийи чыл угаан-сарыыдыг кижилерге дыка салдарлыг болган, а хөөремик кижилерге —кедергей соок суг бажы-биле кактыгандаа ышкаш, Ш. Д. Ооржакты ап көрээли: Россияда экономиктиг кризис 1992 чылда амгыы ышкаш, шак ынчаар чидигленген турган болза, президент болурунуң дузаанче ол бажын сукпаадаа турган магат чок. Хамык ужур кыдыра сеткилдаа, коргуушкунда-даа эвес. Кандыг-даа политик экинидаа, багайны-даа канчаар билип шыдаарынга хамаарыштыр бодунуң медерели-биле эгезинде шинек киргеп турар ужурлуг. Ол дээрге, амгы байдалдарда — дыка берге сорулга-дыр. А бистиң республиканың байдалдарында дендии берге болгаш нарын сорулга-дыр. Бурунгаар хензиг безин базым бүрүзү кедергей күжениишкиннерни негээр.

Айда 15-тен 60 миллион рубль чедир орулганы бээр чымыштыг бир бизнесмен дээр баятан-биле кады шайлап олурган үемде, оюн-баштак аяны-биле мындыг айтырыг салдым: президентиниң албан-дужаалынга кандидатуран депшидерин күзээр сен бе? А ол мынча деп дорт харыылады:

— Чүге? Ооргам сыкпайн ажылдап, Саян ажып, кайгалдар-биле ужуражып, амыстындан чарлыр чыгыы чоруптур мен. Чамдыкта хоойлуну безин хажыда бээр-дир мен. Бо ажылымда алыс утка бар ийин! Бодумнуң өг-бүлемге сайзырангай капитализмни тургузуп тур мен. Ийе, тургузуп-даа алыр мен! Өскелерниң караандан ажытчажыды-биле. Ийет, президент ширээзинге олурупкан дижик мен, чүл ынчаш? Бодунга чаагай амыдыралды чедип алыр сорулга-биле ол ширээни ээлепкен кижиге дендии айыылдыг дүжүлге-дир. Мени хайгаарап азы кедеп турар кижилер ам кымнарыл? Кымнарыл дээрге, үндүрүг инспекциязының, үндүрүг полициязының ажылдакчылары болгаш рэкетирлер дээр ондактыг кижилер-дир. А Президентини карактыг-ла кижилер, азы сүртенчиг албан черлери: парламентиниң 32 депутаттары, прокуратура, Айыыл чок чоруктуң федералдыг албаны, алды дугаар килдис база, солуннар, радио, телевидение, саналга палатазы, Россияның Сан яамызы болгаш республиканың 170 муң соңгукчулары болгаш оон-даа өскелер хынап турар. Президент-биле парламентиниң чогужары чөгенчиг хире. Ындыг болганда, президент ширээзинче чүткээн херээм чүл?

Мындыг байдалдар турда, президент албан-дужаалынче туралыы-биле сундугупку дег, шыдапкы дег арбын политиктерни чоокку чылдарның тывылдырары чегей ышкаш. Ындыг үе кажан-бир шагда чедип келир-ле ыйнаан. Амгы үеде байдал, сорулга дыка нарын —буураашкындан, сандараашкындан социал амыдыралды болгаш экономиканы камгалап алыры-дыр. Дыка аар болгаш берге сорулга-дыр. Күш-ажылчы чайыннанчак тиилелгелерниң аъдын мунган кижи, фараоннарның пирамидалары ышкаш, төөгүге кирер апаар. Кончуг берге үеде качыгдаашкынларны чону-биле кады үлежип чораан кижилерни оон чылдар эрткен соолуңде чүгле төөгүчүлер сактып келир.

Оппозицияда чаа политиктиг баштың тыптыр арга чок. Чүге дизе ону «саатталдырыптар» кандыг-даа ындыг күш чок.

Эрткен чылдарның дургузунда оон «көзериниң хөлуунда чаңгыс-даа чаа дуо» тывылбаан. Чаңгыс-ла ол кижилер көстүп турар ышкаш.

(Уланчызы 2-ги арында).

Яамының тайылбыры

ЧУРТТАКЧЫ ЧОНГА ХӨМҮР-ДАШ ӨРТЭЭНИҢ ДУГАЙЫНДА

Тыва Республиканың Экономика яамызының тайылбырлааны болза:

«Центр Азии» солун бо чылдың октябрь 3-9-тагы 40 дугаар номеринге хөмүр-даш өртээниң дугайында шын эвес медээни берген. 1996 чылдың сентябрь 11-де Тыва Республиканың Чазаа 1 тонна хөмүр-даштың өртээн 120 муң рубльге доктааткан (немээн өртекке үндүрүг-биле кады 144 муң рубль), ынчалза-даа ол өртек «бүгү чурттакчы чонга» эвес-тир. А ол солун болза, ол өртекти бүгү чурттакчы чонга кылдыр бижээни шын эвес. Ол өртек дээрге, чүгле организацияларга болгаш бүдүрүлгелерге өртек боп турарын билип алыры чугула.

Республиканың Чазаа өртек политиказын чорударда чурттакчы чоннуң социал камгалалын өөренип көрүп, чонга садар хөмүр-даштың өртээн үр үеде эң чиик байдалга тудуп келген. 1993 болгаш 1994 чылдарда чонга садар хөмүр-даштың өртээ бүдүрүлгелерге садар өртектиң үүгле 10 хуузу турганын сактып тур боор силер. Чурттакчы чонга садар хөмүр-даштың 1 тоннада өртээн ТР-ниң Чазааның 1994 чылдың июнь 3-теги доктаалы-биле 20 муң рубльге доктааткан турган болгай. Ол өртек амга чедир күштүг.

Чурттакчы чонга республикада садып турар хөмүр-даштың өртээ өске девискээрлериниңден дыка чиик. Чижээлээргe, Абаканда 1 тонна хөмүр-даштың өртээ 80 муң рубль, Даг-Алтайда — 110 муң рубль, Барнаулда—130 муң рубль.

Республиканың одаар чүүлдер сайгарар чери «Каа-Хем» разрезтен 1 тонна хөмүр-дашты 144 муң рубльге садып алгаш, чонга 30 муң рубльге садып турар болгай. Анаа немей складтан алырының болгаш чүдүрер, дүжүреринин чарыгдалдары кирер. Хөмүр-даш өртээкип разрезте болгаш чонга садарының аразында ылгалын республика бюджединден дуглап турар. Ынчалза-даа бюджетте акша-хөрөңги база кызыгаарлыг болгай, ынчангаш бо чылын хөмүр-даштың өртээ улгадыр апаар. Ынчалза-даа оон бөгүнгү өртээ ол хевээр артканын билип алыры чугула.

Тыва Республиканың Президентизиниң парлалга албаны.

Бюджет-97

ЧЕДИМЧЕ ЧОК АРГА

Бюджет-97-ниң талазы-биле чогуур черлериндe улуг сайгарылгалар чоруп турарын билир бис. Келир чылдың бюджединиң талазы-биле төлевилелдерни бир-ле дугаарында бо чылын баш бурунгаар белеткен кылганын демдеглээр апаар. Бюджет айтырыгларынга хамаарышкан парламент дыңналгалары Күрүне Думазынга болган болгаш аңаа Тываның Дээди Хуралының Даргазының оралакчызы М. С. Козлов киришкеш келген. Ол дугайында дыңнадыгны журналистерге кылып берген.

1996 чылдың бюджединиң хоойлузу бо чылын хөлүн эрттир багай күүсеттинип турарын бодувус кеживи-сте көрүп турар болгай бис. Оон чылдагаанныларны янзы-бүрү. Бир дугаарында, Россия үндүрүглер таварыштыр чыып алыр ужурлуг акша-хөрөңгилерни чедир чыып шыдавайн турар. Эрткен тоо айларның иштинде 32 триллион рубльди чедир чыып ап чадап каан. Ол чыгдынган акшалардан өлөөн каш триллионнарны ажыл соксаткан шахтерлар, Чечняда дайын, президент соңгулдалары дээш үндүр «хөөглээн» болуп турар. Мурнукузунга көөрде бо чылын инфляция кызырылганын чамдык дүжүметтер улуг чедиишкин кылдыр санап турар. Кажан улустуң бараан садып алыр акшазы чок турда, өртектерни остүргеде-даа чүү берилтерил? Бүгүнде Россия бюджеди чонга 430 триллион рубль өрелиг болуп турар.

Оон-биле чергелештар Россияның удуртур органнары, харыысалгалыг ажылдакчылары бюджетти турумчаан деп санап турарлар. Чедиишкин кылдыр санаттынып турар чүвези чүл дээрге, дайылдажып турар черлерже ок-чемзек үндүр сатканы болгаш бистиң «хемежилер» дээр садыгжыларывыстың чоокку даштыкыга — ХКД чурттарынга бараанныр үндүр сатканындан бичии орулга кирген.

1997 чылда инфляцияны 11-13 коэффициентиге планнап көрүп турар, азы ай бүрүзүнде өзүлде 1,1 хуу болур хевирлиг. Бюджетте көрдүнүп турары-биле алырга, чурттуң камгалалынга, шеригни сайзыраңгайжыдарынга болгаш иштики камгалалга (милицияга) акшаландырыышкынның хемчээлин бичии өстүрген. Артканы адырларда акша-хөрөңги үлүү өскерилге чок. А ынчаарга үндүрүг талазыбиле харын-даа өзүлдеден ангыда, кандыг-даа чиигелдер турбас деп турар. Ол хамаанчок банкыларда шыжагларга үндүрүг салыры көрдүнүп турар.

1997 чылда реформалаашкынның кыска хуусаалыг программазы төнер, оон даразында беш чыл иштинде ортумак хуусаалыг чаартылгалар программалары-биле чурт ажылдап амыдыраар деп, М. Козлов чугаалады.

Бюджет төлевилелинде билдинмес айтырыглар база өңдерик, чижээлээргe, оон орулгалыг кезээнде көрдүнген 382 триллион рубльдиң 120 трлн. хирезинин чыып алыр дөстери чүүп-биле-даа бадыткаттынмайн турар.

Акшаландырыышкынның трансферт аргазының дугайында мооң мурнунда-даа чедимче чок кылдыр үнелеп турган болгай. Ол арганың кол четпес үүлү — Россияның кайы-бир субъектизи салып каан акша хемчээлдерин өскертир харыы чок, чежени үстүнден бээр болдур, ол хире акша-биле амыдыраар апаар. Аңгы-аңгы субъектилерниң эге байдалдары база аңгы-аңгы-ла болгай, бо үүл барымдаага алдынмайн турар.

Трансферт аргазын эле көөр дугайында саналдарны Күрдумада депутат Г. А. Салчак база киирген. Оон аңгыда М. С. Козлов парламент дыңналгаларынга санал бээр аргалыг болган. Ол чугаазынга трансферт аргазының четпес талаларынга доктаазган болгаш субъектилер бюджет дузаламчызының талазы-биле ниити деңнелдеринге дүүштүр акшаландырыышкынны алыр ужурлуг деп, онзагайлап саналдаан.

Надежда МОНГУШ.

РЫНОКТА ӨРТЕКТЕР

Кызыл хоорайның төп рыногунда көдээ ажылагыйдан алдынган бараанныларның өртек-үнези кайы хире ирги дээш, ону сонуургап базып кирдим. Рынокту эргий кылаштааш, картошка саткан чүгле үш кижиге таварыштым. Ону 12 литрниң хумунундан эгелээш, үш литр савазынга чедир аңгы-аңгы ургулап алган, садып турлар. Өртектерни көөрүмге, 12 литрниң хумунунда 18 муң, 10 литрниинде—15, оон бичези 7 мунга четкен. Картошкаларның чогум дүжүткүрү аажок—улуг-улуг, чаагайы кончуг. Садып алыкчыларның ап турарын сонуургаарымга, шоолуг эвес диштилер. «Мындыг эки картошкаларны каяа остүрүп алдыңар, кайы черниил?» —дээримге, бирээзи Таңдыда Сосновкадан, ийигизи Балгазыннан келген болду.

Өске өртектерниң хемчээлдери мындыг: 1 килограмм морковьтуң — 5 муң рубль; улуг, дүжүткүр болган капусталарның 1 килограммда—1500 рубль, шала бичиилери — 1300 рубль; редька биле тыкваның бирээзиниң-не —2 муң рубль; согунаның 1 килограммда—4 муң рубль; помидорнуң өртектери килограммда аңгы-аңгы болуп, 4-тен 7 муң рубльге чедир бар, инек эъдиниң 1 килограммда моң чериниң—14, сөөктүү —8 муң рубль; хаван эъдиниң 14-тен 18 муң рубльге чедир бар болду.

Каң-оол САТ.

ПРЕЗИДЕНТ СОҢГУЛДАЛАРЫНЫҢ МУРНУНДА ӨНЧҮКТҮГ ХАЙЫП КӨРҮҮШКҮН

(Эгезн 1-ги арында).

кажыл. Олар дээрге чаа боттуг үзелдериц төрүкчүлери болур аргазын чидирген ийикпе азы кажан-даа ындыг арга черле чок турганнар болдур ийин.

Күүсекчи эрге-чагыргага удур туруп турар болуглежиишкиннериц хой кезиинде келир үе турбаан болгаш турбас-даа, чүге дизе олар политиканы бизнес кылдыр, чүгле шак ынчалдыр көрүп турарлар. Бир эвес ынчаар көрүп турар чүве болганда, аңаа элэян каш кижи киришкен болза, ынаар артык кижилерни кириштирерин олар күзевес-даа. Чүге дээрге ол херек чеднишкиниг болур болза, оон үнген кежиктерни чүгле боттары эвес, а артканнары-биле; чүгле чаңгыс кижи-биле эвес, хой кижилер-биле үлчжир апаар болгай. Ындыг болуглежиишкиннериц удуртукчулары (чижээ, «Россияныц демократтыг шилиишкини» деп хааглыг хевирниц акционер ниитилели, ады безин оңза аа) массалыг болурун көргүзери-биле хуралдарга душкан-на кижилерни чалап алыр болгайлар, чижээ, хуужуткан болгаш хуу бүдүрүлгелериц эвилелиниге ындыг чүве дээн, ынчалаажок хамык чүвени ындыг хуралдарга эвес, а каш кижиниц болүүнге шиитпирлеп турарлар-ла болгай. Массаже олар херек кырында үнер хоцну чок. Оларга массаныц хереэ чок. Оон кадында массалар ындыг янзылыг хаа-лыг хевирлиг акционер ниитилелдериц кежигүннери болур хоцну калган. МММ база «Селенганыц орус бажыны» дээн чижектиг чүвелерге чеже мегеледир боор.

Ынчангаш масса-биле харылзаалар бүтпейн турар, а ол чокта чаа баштыңнарныц тыптып келири, илерээри болдунмас.

Оппозицияныц коммунистиг чалгыында база-ла ооделиг кижи чок. Мында чүвениц чылдагааны оске байдалдыг. Оларныц массалар-биле харылзаазы бар. Харын-даа соңгукчулар оларга боттары чеде берип турар болгай. Кым ынаар барып турар деп болаар силер. Ол дээрге чаа байдалдарга тааржыр чадап каан, бодунга бүзүрелин чидирген, кылыктаныц, шыжыккан кижилер-дир. Ында эки үүү боор. Шак ындыг кижилерниц аразындан делегей пролетариадыныц чаа баштыңчызын тып алыры болдунмас. Чон массаларынын ол кезээн «бүгүдени тиилээр өөредиг»-биле төөредип болбайн канчаар. Чүгле ол таварылгада Спартак ышкаш маадыр херек. А ынчаарга Тываныц коммунистерин удуртуп турарларда ам дээрезинде ындыг кижи көзүлбейн тур.

А ынчаарга кымнарыл ынчаш?

«Тувинская правда» солуннуц сентябрь 14-те үнген № 90 номеринде «Балыткалдыг эзес барымдаалар» деп үүлде сонуурганчыг медээлер бар. Үүүлдүц автору Д. Попков «Медтехника» АН-ниц удуртукчузу В. Д. Тавберидзе болгаш сайгарлыкчы С. С. Конвиз-биле чуаалашканыныц түннелдерин комчукчуларга бараалгаткан. Ол чугааныц үүү дугайында болганы билдингир: Тываныц Президентизиниц чоокшулап кел чыдар соңгулдалары. Үстүнде адаттыңнан кижилер Ш. Д. Ооржакты катап соңгуурунга удур туруттуун биживейн-даа барып болур турган. Ол үүүлден дорт ушта бижилге: «олар Президентиге кандидаттар боон болур кижилерни адаан: Дээди Хуралдыц амгы Даргазы К. А. Бичелдей, Республиканыц хереглекчилер ниитилелиниц даргазы Х. Д. Монгуш, республика прокурору А. П. Дамба-Хуурак». Солуп-на аа?

Үстүнде одуругларны номчуй каапкаш, оппозицияныц коммунистерден эгелээш, А. Кашинге чедир бүгү болуглежиишкиннериниц ат салганы мелеглелди дораан сактып келдим. Ол мелеглелде ТР-ниц Президентизиниц болгаш Чазааныц Баштынныц албан-дужаалдарын аңгылаарынын дугайында чугаа чорун турар болгай. Ынчаар кижи эвес, а оппозиция хөөнүүн «Центр Азии» солуннуц редактору салганы безин хереченлеп турар. Оон айтырыы болгаш спикерниц хаарыызы баш удур белеткеттинген үүүл-дүр. Чогуур үезинге чедир Бичелдейни шагда-ла эгелей берген соңгулда мурнунуц ужур-дүрүмге чагыртпас чарыжындан хоорук кылдыр коргүзери-дир. Чижээ, ажыл соксадыышкынарындан, ындыг үүүл республиканыц экономиказынга болгаш социал алырынга кончуг берге салдарлыг болур ийик. Президентини болгаш оон командазын карартырындан, ол карартыышкынны оппозиция богүнде безин эпчок, таарышпас аргалар-биле чорудуп турар, а «икс» шак чоокшулаан тудум, шуут хоруглугдаа аргаларже кирзе хөнүү.

Республиканыц эң улуг баштынынче кирер күзелхөөнүү илереткени дээрге-ле бегүнде оппозицияга болгаш оон хөделиишкиннериге бодунуц хамаарылгалыг чогуун көргүскени ол болур ийик. А ындыг чорук Каадыр-оол Алексеевичиге канчаар-даа алырга, таарымча чок. Эң улуг эрге-дужаалга кордап турар кижи, арыг ак хептиг болур ужурлуг. Удурланыкчызынын хирлиг иштики хевин оон коптарын турган хереэ чок ыйнаан. Оон кадында, кыгыындан хайгааракчыныц туружу демги ол-ла Ш. Д. Ооржакка дижик парламентиниц даргазынга хамаарыштыр улуг хемчеглер алыр арга бербейн турар. Эң соолгу үе-чадага чедир демгивис аңаа кандыг-даа хамаарылга чок хевирлиг артын каар-ла болгай.

Ындыг-даа бол, Каадыр-оол Алексеевич чеже-даа оваарымчалыг болза, доорж демлек-шинчилер келир соңгулдаларга оон езулуг сагыш-боллалын илередип кээп турар. Хамыктыц мурнунда, ол дээрге оон удуртуп турары Дээди Хуралдыц ажылчорудулгазында чаа хевиршынарныц костүп кээп турары-биле тайылбырлаттынып турар. Депутаттар амна кээп, амгы байдалларда экономика болгаш ажылишчи амыдырал айтырыглары чаңгыс чер-чурттугларывыстың фамилияларынычы, аттарынын болгаш адаларынын аттарынын дугайында хоойлудан чугуле дээрзин биле бергеннер хевирлиг.

Ынчангаш ам кээп, сентябрьныц тончүзүнде (!) депутаттар кышка белеткел дугайында айтырыгныц сайгарылгазынче кирипкеннер.

Ам-на кээп, хамык чүве дооступ турда, Дээди Хуралдыц депутаттары республика бюджеди дээш сагыш човаашкынын коргүзери-биле Күрүне Думазынче аъттанынпканнар. Бюджеттиц колдуунда белен болганын, харын-даа чүгле Россияныц Чазаа эвес, девискээрлер безин ону деткээн дээрзин билип, кайгап ханмаанар. Думада бистиц депутадывыс Г. А. Салчакка хамаарыштыр бируудадыышкыннар «Сарыг бажың» талазындан ам кээп токтүп-ле эгелээр деп болай-дыр мен: чедир ажылдаваан, соңгукчуларныц идегелин, бүзүрелин шыизыдын шыдаваан деп аан. А депутат дээрге бодунуц бүгү шелээрзин бюджет дээш сагыш човаашкынынбиле Дума болгаш Саң-хоо яамызыныц аразында чорушкуннарга эрттирген болдур ийин. Ону бистиц хоойлу чогаадыкчыларывыс билбээн-даа боон чадапчок, августа олар каникул дыштанылгаларынга турганнарла болгайлар.

Ол бүгү дээрге ажыл-чорудулга коргүзүксээн чевен хөделиишкиннер, суртаалчы кажар аргалар-дыр. Экономиктиг айтырыгларны шиитпирлээринге парламентарийлерден боттуг дузаны Ш. Д. Ооржак манап шыдавас-даа. Политиктиг удурланыкчызынга дузалаары оларга херекчок-даа. Чогум-на ынчангаш Дээди Хуралдыц шыгжамырында Чазактыц белеткеп кааны эзиртир суксуннар киир соортүрүн болгаш, садарын контрольдаарыныц чаа схемазын саналдаан, республика бюджединче эң хой орулга киирил турар түс чер эзиртир суксуннар бүдүрүкчүзүн камгалаарыныц дугайында хоойлу толевилели чедишкиниг хооржүтүнүп калган. Таптыг ажыглаттышган болза, саналдаттынган чаартылгалардан республика бюджединге чыл санында 55 миллиард рубль кирип турар ийик. Дыштанылгаларындан ээп чедип келгеш, депутаттар ол хоойлу толевилелин сайгарарынын орнунга амгы сан-хоо ужур-мажыр, чок үеде ажыл-даа чок бюджет хорецгилерин оскээр ажыглааны дээш административатиг кезеңнелер дугайында чугааны үндүрүп келгеннер. Экономиктиг сан-хоо айтырыгларын шиитпирлээринге хоойлу чогаадыкчыларынын херек кырында «дузазы» ол-дур. Оон дузалакчызы В. С. Салчактыц удуртуп турары «Чеди-Хаан» деп эрге камгалаар ниитилелдиц тургустуунганы база президент канза-дүжүлгези дээш демиселге К. А. Бичелдейниц киржип болурун кандыг-даа оске утка чок көргүзүп турар. Кайын-на ол эрге камгалакчызы, чижээлээрге, прокурор хайгаарлыныц чедер-четпестерин өөренип көрүп, сайгарып кириптер чүве деп. Бодап коорге, оон сорулгазы оске болур ужурлуг. Бирээде, мооц мурнунда-ла чугаалааныым аажок шыңгыы четпес үүүл — массалар-биле харылзааныы чок боон турарын оон-биле канчан-даа-даа эдип, дуглаары. Ийиде, суд, шагдаа болгаш дүжүметтер аажылаашкынынга хемчээл ажыр таарымаан кижилерни, болдунар болза, боттарыныц сонуургалдарынга ажыглаары. Ындыг кижилер дыка хой таварылгаларда чүүү-даа кылырынга белен дээрзи билдингир болгай. Оларны херек черге болгаш херек үеде салдынган сорулгаже угландырып каар ол-ла. Үште, шак ындыг хевирлиг организациялар четпес үүүлдер чыыкчыларын-ла болгай. Ажылды эвилелдер салыр болза, эрге камгалакчылары кыска үе дургузуунда кандыг-бир биллдингир кижиге хамаарыштыр аажок кылын аадацны белеткеп болурлар. Оларныц хой кезии хавык: догааштырыглар, хоп, нүүүл болуру оларга хамаанчок. Таптыг ажыглаар болза, шак ындыг материал безин аажок күштүг согуглуг чепсек боон болуу. Дортте, истелге органнарынга боттуң кижилери турар болза, эрге камгалаар органны кандыг-даа чажытты тарадыр кылдыр ажыглап болур. Эрге камгалакчыларыныдан кандыг негелде турар деп...

К. А. Бичелдейниц ол угланыышкын-биле чазын туруп кээп болгу дег планнарын даап бодаар чүве болза, ам дээрезинде ол чедимчелиг хөделип турар дээрзин хүлээп көрбестиц аргазы чок. Эрге камгалаар организацияныц мурнундан Президентиниц човулекчизиз камгалаар дээн оппозицияныц билдириишкининге ат салыр чопшээрелди бодунуц дузалакчызынга берипкеш, шак ынчан бир удаа көскүү чазыгны ол эрттирген. Шак ындыг частыыглар политикага эскертинмейн барбас.

Тываныц Президентизинге кандидаттарныц аттарынын аразында спикерниц фамилиязы костүп кээрин чүс хуу бүзүрел-биле баш бурунгаар чугаалаар дивейн-дир мен. Эрге-чагырга дээш кордаттбиле чергелештир, кандыг-даа политиктиц шиитпирлээ оске, чамдыкта оон бодундан улуг-ла хамаарылга чок янзы-бүрү байдалдардан, чылдагааннардан баш удур тодараттынар. Ол кончуг нарын санаашкын-дыр. Бодунуц базымын болгаш каргжыкчыларынын хөделиишкиннерин кижиниц санап, бодап билир арга-шинээ бедик болган тудум, ол улам нарын. Чыл эгезинге чедир —шак ол хире хуусаада тончү шиитпир хүлээп алырын Бичелдей сонгаарлаткан — ол санаашкыннарныц тончүзү-биле кандыг-бир түннеллиц талазынче чаа тыртып чыдар манаваанывыс барымдаа костүп кээп база болур. Манап артардыр бис.

Тавберидзе биле Конвиз оларныц ынанып идеген турар кижилериниц аразында А. П. Дамба-Хууракты адап турары баштай бодап коорге, манаваанывыс үүүл ышкаш кылдыр сагындырар. Республика прокурору юстициниц генерал-майорунуц албан хевин политиктиц анаа хевинге солуптарындан чалданмаазын ол каш-даа удаа көргүскен болгай. Россия парламентизиниц депутаттарынын сонгулдаларынга бодунуц кандидатуразын Тываныц сонгулда округундан ийи удаа салып четтигипкенин сагындырып каайн. Шыны-биле чугаалаарга, ол ийи таварылгада ол онза чүткүүшкүн кылбаан, ынчангаш оон түннелдери база шоолуг-ла эвес көргүзүглер-биле доозулган. Ынчалзажок президент албан-дужаал дээн демиселче ылап-ла кириптер болза, бодун ол бир янзы алдынар апаар. Херектиц ужуру мындыг: РФ-тиц Чиргике прокурорунуц девискээр прокурорларын төмүйлаан хуусаазы келир чылдыц эгезинде доостур. Ынчан келирге, А. П. Дамба-Хуурак чамдык түннелдер-биле арыглаашкынны эрттер апаар. Аныяк генерал биле Ш. Д. Ооржактын аразында харылзаа тургустунмайн барган деп чүве кымга-даа чажыт эвес-ле болгай. Ол колдуунда-ла мындыг: республика девискээринге сагыштыы-биле олурүүшкүн кылганы дээш яланы күштелдирер дугайында чарлыкты боттандырарына идепкейлиг деткимчени соөлгүзү А. П. Дамба-Хуурактан албайн барган. Кем-херек үүлгедиглери-биле демиселге прокуратураныц киирип турар салыышкынына таарынмайн турарын Ш. Д. Ооржак чаңгыс удаа эвес чугаалап келген. Ынчангаш прокуратураныц удуртукчузунуц албан-дужаалынга оске бир кижиниц кандидатуразын президент хүлээп көөр деп чүвени ажыы-биле даап бодап бөлүр-дүр.

Ынчан кээрге, байдал кандыг-даа болза, Чиргине прокурор ону бо-ла албан-дужаалга чаа хуусаага артырып каар ирги бе деп идегел-биле манап чурттаар, азы салым-чолдуц кужун холга киирип алырын шенээр бе дээн айтырыглар А. П. Дамба-Хуурактыц мурнунда туруп турар. Соөлгү дозевилел соңгулдаларга ону тиилеп үнерин хүлээлдирбейн турар, (Ону ажылбиле хандырарыныц боол болур бир аргазын угаапбодап, хевирлеп, тургузуп кордум). Бир эвес соңгулдаларга оппозиция бодунуц дизиинден А. П. Дамба-Хууракты депшидип үндүрер болза (республика прокурорун томуйлаарыныц талазыбиле айтырыгга Конституцияга эдилге киирер кезээнге Ш. Д. Ооржактын Улуг Хуралга саналын деткивейн, прокуратураны камгалаар, Дээди Хуралдыц кайы хире кадыг болганын сактып келир болза, ындыг-ла-дыр), чижээ, аныяктарны бодунуц талазынче Ш. Д. Ооржактын тыртып алырга, ол-ла-дыр.

Ынчалзажок, соңгулда муонуиуц демиселинге прокурорунуц киржилгезиниц аргахевири аңы-аңы боон болур. Бо байдал мээц бодап эрге-хоойлулуг аргалар республикада харын чок. Ынчалзажок оске дозевилелдер бар. Ол талазы-биле элээн угаазылалдыг санал мындыг, чүл дизе, аңаа хамаарыштырган норманы киирер, аңаа дүүштүр прокуратура органнарынын (көжүүннарынын, хоорайынын, республиканынын) кандыг-даа деңнелге суур кожуун, хоорай, республика, Россияныц болгаш Тываныц парламентилериниц депутадынын албан-ажылында) политика чорудар бодалдыг удуртукчулары эелеп турары албан-дужаалындан соңгулдаларга чедир чартык чылдан эвээш эвес үеде халажылгаже үнүп болур ужурлуг. Элээн шыңгыы санал, оон-биле чопшээрежип турар мен. Ынчалзажок айтырыгны ынчалдыр турганы шынзыттынган, чүге дизе бүгү талазы-биле ханы бодаттынган шиитпирни хүлээп алырын негеп турар.

Оон шала чиик дозевилелдер база бар. Чижээлээрге, мындыг: соңгулдаларга чедир чартык чыл артканда кордакчы кылдыр соңгулдаларга киржир деп бодап турар кожуун, хоорай республика прокурору шолээлеп үнер ужурлуг. Ындыг таварылгада, чогуур чер чартык чылда прокурорнуц албан-дужаалын күүсеавр кылдыр бодунуц аппарадынын ажылдакчыларынын бирээзин аңаа тоөмүйлаар. Шыны-биле алырга, ындыг байдалда саң-хоо, организастыг байдалдыг чамдык бергелер тургустунуп келир, ынчалзажок прокурорлар соңгулдаларже хүннүц-не чорун турбас-ла болгай.

Прокурорларын орнунга түр солужулганыц чогум-на ындыг чуруму чаңгыс-ла чылдагаан-биле чогумчалыг болуп турар. Нургулайындала, удуртулганыц удуртукчузу болгаш он чокта оон хүлээлгезин күүседип турар бирги оралекчыдаа—аразында чаңгыс үзелдиг кижилер болгай. Ынчангаш бирги оралакчыны хүлээлгезин түр када күүседип турар кылдыр кылып алгаш-даа, сорулгаысты чедип ап шыдавас бис. Харын-даа прокурор-политикке орукту ажыдын бергенивис ол болур. Холчок маргылдаалыг азы чогуур хемчээли-биле бадыткаттынмаан шиитпирге кымныцдаа кортпайн ат салбазы билдингир, хенертен ийи хонук, харын чаңгыс хүн-даа сургакчылап чоруй барын болгай. Чопшээрелди бирги оралакчы берип болур. Сургакчылаашкындан бирги удуртукчузу чедип келирге, эргежок чугула апарган таварылгада, бир-ле албан-хереэниц сайгарын көрүүшкүнү эгелээр, оон түннелинде бирги оралакчы анаа-ла черге хемчег алзыр. Ындыг болганда, политиктиг демиселге бодун шенеп көөр деп шиитпирлээн прокурорнуц орнунга тур ажылдаар кижи аңаа чагыртпаан кижи болур ужурлуг.

Ол айтырыгны шиитпирлээриниц оске-даа дозевилелдери бар болбайн аан, Кол-ла чүве, ону сегирип алыры. Тыва черге демократияныц салым-чолу дээш парламент шынап-ла хөделир чүве болза, ол ону ыяап-ла кылып каар.

Конвиз болгаш Тавберидзениц адаан кижилериннен үшкү кордакчы — Х. Д. Монгуштуц оларныц кичээнгейинге тургустуунуп келгени база таварылга эвес. Улуг Хуралдыц Даргазынын албан-дужаалы дээш Г. Ч. Ширшин-биле чогум-на ол соолүнге чедир турушкаш, бичии-ле четпейн барган дээрзин сагындырып каайн. Социал эрге-байдалдыц өскерлиринге оон хевирлериниц барымдаазы ол эвес ыйнаан. Ол угланыышкын талазы-биле Республиканыц хереглекчилер эвилелиниц бүгү системазынын берге байдалын чогумчударынга оон күженишкинин хиречергези-биле демдеглээр ужурлуг. Хереглел кооперациязы чээли аспаанда туттуруп алган болгаш саң-хоо талазы-биле турум байдалче үнеринге, ажыы-биле чугаалаар болза, чүү-даа артпаан. Хонук-оол Доржуевич — чүвени кончуг чоптүү-биле көөр кижи, ынчангаш РХЭ кончуг аар системазы-биле шимченгир, туруштуг хуу коммерция-биле адаанна-жылга-чижилгени ууп шыдавайн баар дээрзин билир. Бүдүнгүр ажылдаар үезинде кижи болганда, бодунуц келир үезиниц дугайын ол бодавайн барбас. Ындыг янзылыг боданыышкыннары-биле Республиканыц хереглекчилер эвилелиниц баштаар чериниц даргазынын кичээнгейинден хоорай рыногу база үне бербес ужурлуг.

Монгуштун кандидатуразы оппозицияга бүрүнү-биле тааржып турар, чүге дээр болза, мындыг. Республиканыц хереглекчилер эвилелиниц болгаш оон кожуун салдыларынын четкизи — ажылдадырынга белен, информаспропагандисти күүүлүг механизм-дир. Оон-биле черге-лештир, республиканыц хереглекчилер эвилелиниц садыг точкалары суур бүрүзүнде бар, а олар кайда чоруп, ынаар планныг чурум бугаар кожопуц автолавкалары чоруп турар. Пропагандисти ол машинанын эпчиг чоруу чүдел дизе, кижилерге салдар чедиреринин ортигаргазын ол тургузуп турар. Соңгукчуга агитатор эвес, а соңгукчу магазинде агитатор-садыгжызынга баар аан. Харын-даа хүннүц чыгыы баар. Массалыг информацияныц чаңгыс-даа чепсээ чурттакчы чонну хаара тудар талазы-биле ол четкибиле деңнешпес. А бир эвес боон болгу дег бүгү-ле дамчыыр үй-балай чугаалары, хоп-мегени болгаш ажык нүүлдээшкинни тарадырыныц каналы кылдыр ажыглаарын барымдаалап көөр болза, Республиканыц хереглекчилер эвилелиниц системазынга база дыка таарымчалыг үүүл-дүр (массалыг информация чепсектеринден ылгалы ол дээш шуут хемчегдаа албас).

Прокурор ышкаш, ындыг эвилелчилиг болурунга оппозиция амырай-ла бээр. Бо үүүлде ийи кижиниц фамилияларын киирдим, олар деткимчени алыр ужурлуг, чүге дизе чогум-на ол кижилер президентиниц албан-дужаалынга кандидаттар кылдыр коммунистиг болуктө киириштирбишаан, оппозицияныц бүгү-ле болуглежиишкиннеринге тааржыр. Прокурор мергежилиниц онзагай байдалы-биле, а Республиканыц хереглекчилер эвилелиниц баштаар чериниц даргазы — оваарымчалыг чоруу-биле соолгу чылдарда кижилерге политика талазы-биле тааржыр болгаш таарышпазын көскүзү-биле илергейлеп четтикпээннер.

Соңгулда мурнунун чарыжынга турун болгу дег киржикчилериниц дугайын допчузу-биле чугаалаарга амдыызында бо-дур. Соңгулда бюллетениниге кордакчыларныц саны он-он чедир ковүдеп болур дээрзин катаптап чугаалап каайн. Ынчалзажок эң-не билдингир кижилерни шилип алдым, оппозиция оларга бодунуц деткимчезин магадылаардаа. Деткимче чок кижилер, ол дугайын чугаалаан-даа мен, бо шилилге кампаниязынга чедимче чок чоруккa таваржыр дийин. Ынчангаш оларныц дугайында чугаалаан-даа ажыы чок боор.

№ 1 Президентиниц — амгы үеде ажылдап турар Президентиниц дугайында чүүү-даа чугаалавадым. Бирээде, соңгулдаларга ол ыяап-ла киржир болгаш ол дүрүм өзугаар болур үүүлдүр, чүге дизе, оске кандыгдаа кандидат сан-хоо кризизиниц болгаш дыка кызырып каапкан федералдыг бюджеттиц байдалдарында республиканыц берге үеде канчаг ыыдажып чурттаа үнериниц сорулгазын шиитпирлеп шыдавас. Ийиде, чүге дизе ол кандидат шуутла көзүлдүр-ле ажылдап турар болгай. Үште, чүге дизе амдыызында ол соңгулда мурнунда кандыг-даа идепкейлиг чоруун коргускелек. Харын үези чедип келген-дир эвеспе. Сан-хоо болгаш ажыл-агый талазыбиле хой сагыш салызыышкынныныц үезинде-даа инициативаны аңаа эрттирбези чугула.

* Бо ниити допчулалга кандидаттарга хамаарыштыр кандыг-бир портреттиг демдеглелдер мында кылбадым. Олар боттарын көргүзүп четтигиптерлер. Оларныц дугайында бодунуц бодалсаналын чугаалаары соңгукчунуц хереэ-дир. Ол дээрге кончуг чугула херек. Ону кыдыра көрүп болбас.

Ю. ТАС-ООЛ.

МӨҢГҮН-ТАЙГАЖЕ ОРУК

(Журналистиц орук демдеглелинден)

Мөңгүн - тайгажыларныц амыдырал-чуртталгазы, ынаар орукту шойгени мээц орук демдеглелдеримде чылдар дургузунда бижиттиниц, сонуургаалым хаара тулуп келген. Агаар болгаш чер оруу-биле ол кожуунче чеже ушпаан, чеже четпээн дээр.

Кожуунунун байдалы дээш үстүкү даргаларга-даа кирип, дузалаарын-даа кызыдып турган чүүлдерим бар. Соолгу чылдарда Тываныц Президентизи Шериг-оол Дизижикович Ооржак кыдыг-кызыгаар кожууннарже улуг кичээнгейин салып, дузаалап турары өөрүнчүг.

Бо чылын Мөңгүн-Тайга кожуунга баарымга кажангызындан-даа баксыраан болду. Кожуун банкызы дужүп турар. Кыш думчук ыдаанда, хомүр-даш ам-даа чедир соөртүнмээн. Бар-даа дижик, совхозтуц-даа, кожуунуц-даа чурттакчы чону акша-шаныы чогундан куруг орупкан. Чиир чеми — эзт. Мурнунда «Мөгөн-Бүрен» совхозту холчок бижип турган мен. Ам кожуунуц төвү Мугур-Аксы суурда безин чырык кыпшайн турар. Солярка үзүлген. Кызыл-биле харылзаа шагда үзүлгеи. Харылзаа чогунуц хараазындан кожуунуц банкызын ой-шаанда дужаар отчёт документизин дамчыттайн, саададын турары-биле ону шуут дужүргеш, Өвүр кожуунга барын кадар деп турар. Банкыны Өвүрге кылып каарга хүн бүрү ынаар аргыжар, чеже бензин, сургакчылаар чеже акша чарыырыл? Чарыгдалдар чүгле ковудээр. Касса, отчёт дужаан, чүгле Өвүрже кирер ааан. Ынчаар болган кээрге, кожуун дужүп калган ышкан сагындырып келир.

Мөңгүн-Тайга кожуунда араттар болгаш биче будурулгелерден хой чүве чок. «Шевер холдар», «Электроника» дээр биче будурулгелер, харын шаа-биле ажылдап турар. Ынчаар ажылдап, шимчеп турар будурулгелер күрүнеден акша, чээли ап чадап турар. Кызылда чурттап, ажылдап турар кижилер база бар. Биче будурулгелери Мугур-Аксы суурда тургустунган. Ол кижилер акша-шалыц бар үеде инвестиция талазы-биле комитеттен болгаш кожуундан катай чээли акшаларны четтирипкеш, машина-техниканы садып алгаш, ис, чыт чок барган. Кызылда чурттап, ажылдап турар кижилерни кайын тывар сен? Шак ындыг кижилер чүгле ол кожуунда эвес, республика иштинде бар. Менде чамдык кижилерниц чизе даңзыазы безин бар. Оларны шүгүмчүлеп, бижип сайгара бээрге, чүгле ачыгзынын хорадаар апарган. Бетн дизе чаңгыс чижек.

Бо чорумда, Мөгөн-Бүрен болгаш Мугур-Аксы суурнуц чурттакчы чону меңээ мындыг хомудал киргген. «Мөгөн-Бүрен» совхозтуц директору Өшкү-Саар Аракчаевна Ооржак назы-хар талазы-биле пенсияже үнген. Оон кадында кадыынын талазы-биле 3-кү бөлүктүц инвалиди. Совхоз директору болбушаан, Мөгөн-Бүрен кодээ суму чагыргаазынын база даргазы. Пегелдени кылбайн канчаар, кижилер түрүүрү дээш мурнунда бо совхозту директорлан турган, үндүртүп алган дарга. Боду аңгы-аңгы черлерге ажылдап чораан.

Оон столунун кырында үстүнде совхоз директорунуц адынга хамаарыштыр хомудалдар база хой чыткан. Совхоз даргазынын улус түрүп бастырынын, культураазынын кудузунун, билиннин кызыызынын дугайында. Маңаа хамаарыштыр тодаргай харыыны чагырга даргазы берген. Ол дарганын харыызын тыва радиога үндүрген мен.

Мөңгүн-Тайга кожуунда радио ыыттавас. чүү-даа четпейн турар. «Мөгөн-Бүрен» совхозтуц директору Өшкү-Саар Аракчаевна Ооржактын дугайында хомудалдар мээц сеткилим база аартын турган. Чүге дээрге ол мээц эң эки удуртукчуларныц бирээзи деп мурнунда чылдарда болгаш чоокта чаа-ла, «Шын» солуннуц арнынга ону катап база совхоз директорлай бергенинге өөрүп, бижээн материалым үнген чүве. Бодунга ужуражыр дээримге, Алтай крайже совхоз малы дужаан кире берген болган.

Багай чүвези — кижини нүүлдеп соглээри кончуг дарга болган. Чоннуц көдүрүп келген айтырыынга хамаарыштыр ооц адрезинге хой чүүлду чугаалап болур. Эрге-дужаал, шацнал-мактала хамаарыштыр чоннуц ону шын эвес деп санаан турары үндезиниг болган. Удуртукчулар боттары журналист кижини сегиртин, сүрүп, соглеп турар апарганда, меге документилер кылып, биче будурулгелер ажыдын алган ат азынган «оптугбайлар» дугайында ыыттаан хереэ чок апарган.

Кап чыл улаштыр Мөңгүн-Тайга кожуунуц кодээде чурттап, ажылдан чоруур ишчилериниц дугайында материалдар хой чыгдынган. «Мөгөн-Бүрен» совхозта байдал эң нарын болуп артпышаан. Ында эмнелге салбырынын кол эмчизи Борис Орус-оолович Иргит бүгү назынында ажылдап келген. Өрткен чылын ол эмнелгеге үш чыл кереэ чарып, дээди эртемниг эмчи ажылдап турган. Ооц кереэзи тонерге, дугуржулга ёзугаар ол эмнелгениц чаа машиназын мунуп алгаш, Кызылче чорупкан. Кереэ ёзугаар күрүнеден чүге машина ап албааныл? Богун бруцеллезтан болгаш хан базыышкынындан улус хойу-биле аарып, бергеден турар. Эмнелгениц машиназы чогундан ой-шаанда аарыг улуска дуза чедирер аргазы чогун эмчи чугаалап орар. Ол база чоптүг бе?

Богун «Мөгөн-Бүрен» совхозтуц директору — база — үш чыл кереэ чарын алган. Сентябрь айда Алтай край чорааш, 40 тонна бензин, бодунга бажыц материалы, машина сайгарын алыры-биле мал дужааган. Бензин чедип келген. Ол эки-дир. Совхозтуц чиик машинаазы чаа, ооц кырындан база чиик машина садын апкан. Совхозтуц ажыл-ишчилериниге чем аймаандан далган соөртүп алган. Чамдыызын садар, чамдыызын үлээр дээн. Эвээшбиче чүве-биле кодээ кижилерни канчаар-даа мегеледп каан болур-ла ыйнаан. Директор баштай-ла бодун долу хандыртынын кириптерге, кайын боор.

Бо хүннерде «Мөгөн-Бүрен» совхозтуц кодээ ишчилериде одаар хомүр дужүртүп-мээн, Чамдык оскүс уругларыныц чиир далганы безин үзүлген, одаар хомүрү чок орар болду.

Лидия ИРГИТ.
Чогаалчы, журналист.

РЕДАКЦИЯНЫН ПОЧТАЗЫНДАН

Тыва улустуң чаагай чаңчылдарынга уругларны үеии-биле кижизидери чугула апарганын школаларда башкылар коллективтери херек кырында көрүп, билип, тускай программаларны чогаадып, класстан классче

Школаның арга-дуржулгазы

АРЖААН ДАГАААНЫ

.емаларны нарынчыдып, багай эвес үре-түңнелди чедип ап турар. Улусчу педагогика болгаш экология угланышкыныг Кызылдың № 9 школа-гимназияның башкылар коллективи улусчу чаагай чаңчылдарны өөредир дээш улуг ажылдарны чорудуп турар. Кызыллан 9 км черде чыдар «Бурен-Аксы» аржаанны аштап, арыглап, аржаанның бодун дагылдар талазы-биле ёзулалдар кылганывысты таныштырып көрейн.

Дугурушканывыс ёзугаар эртенги үеде школа даштынга автобус чедип келген. Күш-культура башкылары Р. К. Саая, А. Т. Болгүм-оол оларнын улургулгазы-биле аржаанга келириниске, улусчу тыва чаңчылдарның нептередикчизи, башкы А. К. Ооржак аржаанга келген кижилернің сагыыр ужурлуг ёзулалдарын өөреникчилерге таныштырып, бедик үн-биле чугаалашпас, аржаан эзэзи киленней бээр, аржаан бажын бокталдырып, хирлендирбес дээш, өске-даа солун үүлдерни чугаалап берген. Келген кол сорулгавыс — аржаан бажы аштап-арыглаары турган. Ынчангаш өөреникчилер хуунар, демир-хүүректерни алгаш, машинадан дүжүп, чаа-ла ажылче кирер деп чордувуста, хүн үнер үүктүп Сарыг-Ооргадан доозун эвес доозун чоруп орган. «Малчынларның оттаан малы-дыр» дээн даап бодаашкыннар өөреникчилер аразынга хөй болган. Келзе-ле, шынаа-ла, колан хөй, өшкү. Бажында кончуг дээн, улуг чалбагар мыйыстыг, ак хуна чорааары кончуг базып келди. Бистен чыт ап, хуна турул алырга, оон соондан чоруп олурган хөй, өшкү база туруп алыр, а кажан хуна бистерден сезик албайн чоруптарга, мал база оон соондан чоруптарын эскерип көрүп турдувус. Кандыг-даа үүл баштынчылыг, оон мурнунче эртпес, үүгле өөн чагыр-ишкенинің соонда бичии анайлар ол-бо дешкилежип, танцы-сам тепкени дег ойнап, маннашканын көөрге, чаражын үү дээр. Хоорай өөреникчилеринге ёзулуг улуг байырлал-биле дөмей болган. Кажан ак хуна суун ишкеш, элээн хертее берген туруп-туруп, ховуже базып үнүптерге, өшкү, хөй оон соондан оттавышаан, чылып чорупкан. А бис аржаан арыглаарынче кирипкен бис.

Ниитизи-биле 7-8 гектар черниң богун улуг самосвалга чүдүрүп чоруттувус. Школаның чедиги классчыларын башкылар мактап, аржаанывысты өжип, дыштанып алгаш, дараазында неделяда аржаан дагыырда кандыг ажылдар кылырывысты дугурушкаш, чаныпкан бис.

Санныг хонуктар удаар эвес, неделя эрткен. Аштап-арыглап алган аржаанывыс бажынче баштай сан салыр. чаламалар баглаар черлер кылып белеткээри-биле сески класстың оолдары-биле чорупкан бис. Чаъска отпес будуктар-биле бижээн плакаттарывыс азып, херек ужурлуг шупту үүлдеривис белеткеп алгаш сурдувуста, аалчылар кээп эгелээн. Баштай-ла «Дүнгүр» ниитилелиниң хам башкызы К. Х. Хуурак, чогаалчы К. К. Кудажы. Экология яамызының ажылдакчызы келгеш, аржаанның хүн үнер, ажар үүктерин, каая үүү ураарын айтып берип, сүме катканнар. Оларның сүмезин ёзугаар сески классчылар Слава Ховалыг, Аян Кенден, Эрес Ховалыг, Буян Монгуш, Чойган Оюн олар күш-ажыл башкызы Р. К. Сааяның удуртулгазы-биле чалама баглаар алагашты, бок тогер черни дүргени-биле кыла каапты.

Манап турганывыс дүштекиниң бир шак. Ада-иелер, өөреникчилер, школа коллективи аржаан дагылгазында киржири-биле четкилеп келген. Школаның директору В. Ө. Домүр-оолдуң удуртулгазы-биле кылган чемниң дээжизин кандыызын чок дээр. Тыва чаңчылдар ёзугаар келген чон аржаанга чеминиң дээжизин чажып, чалбарган соонда директор В. Ө. Домүр-оол чаагай ёзучаңчылдарывыстың моон соңгаар аныяк-оскенниң кижизиттинип өзеринге улуг ужур-уткалыг апаарынга бүзүрел улуг дээрзин айыткан. Бойдус биле тыва кижи кажан кезээде тудуш чораанын демдеглээн. Оон соонда хам башкы К. Х. Хуурак кыпсып каан сап одагга келгеш, тускай кылган тос аржааны-биле тос үүгүнче чалбарып, чажып ыдыктааш, бүгү чонга чалбарып, мөгейгеш, артыштан кывыскан айдызын салгаш, дүнгүрүл орбазы-биле какпыпаан. чыылган чонну үш долгандыр айызап хамнаан. Хам башкы номнал кылган соон дарый чогаалчылар К. К. Кудажы, К. Ч. Черлиг-оол, эртемден И. Самбу школаның эки ажыл кылып турарын демдеглеп, «чаачаа чаагай чаңчылдар ужурлар школаның ханаларындан үнүп-ле турар болзунам» деп чылыг күзээшкиннерни кылган.

Кандыг-даа байырлалдар оюн-тоглаа, маргылдаа-мөөрейлер чок эртпес-ле болгай. Бо байырлалга тевек теверинге Руслан Сюрюн бирги, ийиги, үшкү черлерни Айдын Кажин, Руслан Байыр-оол олар бүзүрелдии-биле алганнар. Маргылдааның деткикчизи чогаалчы К. Ч. Черлиг-оол ог-бүлезиниң мурнундан тиилекчилерге байыр чедиргеш. суй белектерни, акша шанналын тывыскан. Концерт-көрүлдеге дорткү классчы Эрик Сарыгларның «Аяк шайын», «Чаъстыг чай» деп ырыларны күүсеткенин, Сайлык Матпаанын моол улустуң ырыларын, бешки класс чы Омак Кууларның «Сылдыстар» деп ырыны тааланчыг бадыргаанын келген аалчылар улуу-биле үнелээн.

Ниитизи-биле школаның организастап эрттиргени аржаан дагыышкыны улуг-даа, бичии-даа улуска өөредиглиг, солун, кижи бүрүзү бир-ле үүлдү билип, ойнап-хөглеп, дыштанып алган. Мындыг хевирлиг өөредиглиг езу-чаңчылдарны моон соңгаар эрттирип турарын башкылар коллективи шиитпирлээн.

Алексей БОЛГҮМ-ООЛ.

Кызылдың № 9 школа-гимназиязында күш-ажыл болгаш «Угулзоо» болгүмнүң удуртукчузу.

Мээң бодалым мындыг

КҮРҮНЕЖЕ ЧУУЙ КАГБАЗЫН

Экии, хүндүлүг редакция, силерниң солунуңарже бир дугаар бижип олур мен. Силерниң солунуңарны чагытпайн-даа турар болзумза, киосклерден бо-ла садып, номчуп, сонуургай бээр-дир мен. Мээң бо бижий бергенимник чылдагааны — апрель 18-те үнген солунда «Ынчаар чурттаарының бергезин» деп материал чүве. Ында бистиң тыва чоннуң чуртталгазының дугайында Өлзей-оол Монгуш деп автор бижип турар. Кырган адалыг Кызыл хооорайда чурттап турар Розалия Саттың дугайында бижээн. Ол бир оол, беш кыстың иези. Бижип турары-биле алырга, оон 6 ажы-төлү шала кырында сыңмарлажып удуп турар, тудугжулар общежитиезинде.

Адазы Анатолий Сат база тудугжу, каая-даа ажылдап чораанныр, мергежиллиг специалистер. Ынчалза-даа нелээ ажыл чоктар! Тааанда бо улуг хоорайга канчаар ажыл тыппас чүзел, ол база билдингир чалгаа чорук-тур. Өг-бүленің хеерээжен ээзи 1994 чылда ТЭ-48-тен чээли акша дугайында билдириишкин киирерге, улуг бухгалтер «Уруунуң чанында 7 харга чедир шөлээлеп олурар, акша албайн турар кижи-дир» — деп би чип каан. Үүге дээрге хөй ажытөлдүг кижи чээли акшазын алырын алгаш, оон канчап төлеп бээрил?

Иени чамдык номчукчулар буруудатпайн көрүүнер Чижээлээрге, чамдык улус ол акшаны алырын алгаш өскээр чарып, машина садып, арагалап, чегдирип каапар, ынчангаш улустуң бүзүүелин чидирип аар. Оон ол ашаны катап төлээрин, хуузуң билбестер. Чижээлээрге, 10 млн. акша алган болза, 20 млн. кылдыр төлээр деп үүвени билбес болур. Кижи боду кыспаска, сеңээ кым-даа халас үүве бербес, кады төрээннери-даа болза, үе-шаг база ынчап барган.

Бичии-ле үүгээр чурттап чоруур улуска хөлчок адааргаар, хоп дажыыр, карганыр улус чоруур-дур. Шыдаар болза болтары база ынчаар ажылдаңын, холдары-буттары бар-дир, оларга кым-даа шаптыктавайн турар. Бо үешагның ажыы база чөпшээрел турардыр, та үүнү кылып чыт. Бижип турары-биле алырга, ол общежитиеде шупту тыва чон чурттап турар деп каан. Ол кымныг буруузул дээрге, чамдыктарывыстың ыалгаазында, арагачы, хүнүп бодап чурттап чоруурлар база бар. «Багын чугаалаарга ачыды арлыр» — деп үлегер чугаа-даа бадыткап турар.

Ында бир бижип турар үүвези: «Улустар уруг-дарының адын тудуп турган, Кызылга бажыңнар туттуруп, саттырыг ап турар, оон хуужуткаш саттырыптар» — деп каан. Ол дээрге езулуг баштыг-угаанныг улус ындыг болур ужурлуг, уруг-дарының келир үезин бодаар херек.

Оон башка күрүнеден оочур манап, 20-30 чыл иштинде болур-болбас үүве манаарының бергезин О. Монгш боду-ла бижип турар ышкажыл.

Ынчангаш мээң сүмелээрим болза, күрүнеже көрүп олурбайн, боттарынар шимчээр апаар силер. Чудуруунар чудук алдынче супкан эвес силер. Бок-сак материалдар чыгдынып турган, баштай бичии времянкадан тудуп эгелээр, Оон чоорту бажыңы тудуп эгелээр деп бодаардыр мен. Шынап-ла, бо шагда күрүнеже көрүп алгаш орар болзунарза, бүгү назынында куруг оруп каар силер. Ынчангаш тыва хачон, силерге база катап бодум чагып каар үүвем бо. Арага-дарыже сундулавайн, чалгаа болбайн, кежээ чоруңар! Өске улусче көрүп, чем эреп орбаңар. Бо дээрге XX век-тир, а бистиң амыдыралывыс шаандакы 30 чылдарның кинозу-биле дөмей-дир, ыядычыг-дыр. Өске улуска адааргаайн, харын дуржулгадан ап, эки чурттаарын, уруг-дарыынарның келир үезин бодаңар!

Сергей ТЮЛЮШ.

Кызыл хоорай.

(Гонорарын солунга арттырдым).

ДИШ ЭМЧИЗИ

Сүт-Хөл кожуунуң эмнелгезинин диш эмчизи Артур Александрович Хаднаев 1991 чылда Красноярскиниң медицина институдун чедишкиннинг дооскаш, хуваалга езугаар Тываже ону ажылдаары-биле чоруткан.

1992 чылдан эгелээш Сүт-Хөл кожуунуң төп эмнелгезинге ажылдап эгелээн. Бо ажылдап келген чылдарында арга-дуржулгазы-даа бедээн, эки ажылы дээш коллективиниң болгаш чонунуң хүндүткелин чаалап алган тура-соруктуг, кызымак, ажылынга ээ-харысалгалыг болуп ажылдап турарын мактаңас арга чок.

Сүт-Хөл кожуунга ажылдап чедип келгеш, топтуг-томаанныг, чодураа дег кара-кара карактарлыг, чойган дег дурт-сынныг, тыва эмчи Людмила Чолдаковна-биле интернационалчы өг-бүлени туткаш, оолдуг-даа болганнар. Артур, Людмила Хаднаевтерниң өг-бүлези эп-наыыралдыг, бот-боттарынга дузалажып, ажылынга бердинген, чоннуң кадыы дээш карак кызыл, тура-соруу бедик чурттап, ажылдап чоруур. Кажан А. А. Хаднаевбиле чугаалажып оргаш, ажылының дугайында каксы-даа бол чугаалап бээрин дилээн мен.

—Сүт-Хөл кожуунга келгеш, эмчи арга-дуржулгам-даа шору апарды, оон-биле чергелештир өг-бүлелиг-даа болдум—деп олурду. Тыва черге ажылдаарга чону хүндүлээчел, дузааргак, биче сеткилдиг, ажылгыр эки-ле чондур. Ынчангаш Тыва чуртун чуртсунуп, чонун төрелзинип, оларның аажы-чанынга, культуразынга, шажын-чүүлгезинге чапчыгып, езулуг тыва болдум.

Шынап-ла, Артур Александрович Тываның кайы-даа булуннарынга баар болза, ону езулуг тыва оол-дур деп болаар, тывалап чугаалап турда арыг.

— Бистиң бо салбырда үш эмчи ажыллап турар. Маргарита Маадыр-ооловна Дургина. Кемерованың эмчи институдун дооскан, эмчи сестразы Алдын-кыс Бегзиевна Сарыглар. Кады ажылдап турар эш-өөрүм ажылынга бердинген, эрес-кежээ, кончуг-даа ажылдаар улус. Салбырга хүнде дижи аараан 20-30 хире кижилер кээрдир, оларның хөй кезиинин кээп турар чылдагааннары аъш-чемни янзы-бүрү кылдыр ажыглап чемненмейн турары, арыг-шеверниң диш гигиенаазын сагыызы, чылда кижи бүрүзү дижин эмчиге 1-2 катап хынаткан турар ужурлуг турбуже, ону хынатпайн, аргажок аарып, баксырай бээрге кээр-дир.

Ажылдап турар оран-сававыс аарыг кижилерни хүлээп аарынга эптиг, таарымчалыг, эт-херектелдериис четчир, ынчалза-даа акшатөгериктин чогундан эм-тап чедишпес боор-дур. Кожуун эмнелгезиниң эргелекчиси Зоя Александровна Шаалы бүгү бар аргаларны ажылап, дузалап турары өөрүүчүг. Бүгү чурттуң ажылдаа турар ажылдакчылары-биле бир дөмей, ажылдаан акшатөгериивисти-даа үезинде албас-тыр бис, ам канчаар ажылдаан акшаны черле тырынга бүзүрел, кызыл ажылдап-ла турар-дыр бис—деп, бодунуң чугаазын Артур Александрович Хаднаев доосту.

Дадар-оол МОНГУШ.

Дыштанылга

МАГАМ ХАНДЫР...

Сүт-Хөл кожуунга хамааржыр «Шааараш» аржаанынга чеди хонук иштинде дыштангаш келдим. Аржаанга турарга солун-даа, хөглүүр-даа. Орта баргаш дыка хөй ажыктыг үүлдерни билип, көрүп, дыннап алдым. Чижээ, «Шааараш» аржаанның тоогузун Даш Быйымааевна Дүлүштүң чугаазындан билип алганымга өөрүвес арга чок, ацаа баргаш үе-чергем өөрүм-биле тооруктап, чоок-кавы черлерже походтап-даа чордувус. Хостуг шактарывыста уран талантылыгларның солун чугааларын, концерттерин улуг сонуургал-биле көрүп турдувус.

Аржаанга баарымның мурнунда буттарымның чүстерги ыстап аарыыр үүве болгай, ам шуут кадык болдум.

Келир чылын чайгы дыштанылгамда «Шааараш» аржаанынга база катап аалдап, кадыымны экижидип аар мен.

Вячеслав МОНГУШ.

Сүт-Хөл.

КАЧЫКЧЫЛАРДА

Бо эрткен чайын Качык аржаанынга ниитизи-биле үш чүс ажыг кижи аарын эмненип, кадыының байдалын экижиткен. «Майгын хоорайга» ыры-шоор, каткы-хөг чаңгыланып, дыштаныкчылар ойнап, хөглеп кежээлээр турдулар.

Маңаа бир байырлал дугайында бижикседим. Анаа Качыктың улуг, биче чону киришкен. Коллективтиг ажыл-агый даргазы Алексей Дүдүп байырлалды ажыдып, ажыл-агыйның ниити байдалы-биле таныштырып, сумунуң келир үезинин дугайында чыылган чонга сонуургаткан.

Байырлал хүннеринде спортчу маргылдаалар база болган. Хол бөмбүүнге эр, хеерээжен улустуң алды командалары аразында күжүн шенешкен. Роман Бичеоолдуң «Аржаан» аттыг командазы бирги черни төлептин-биле эзлээн, а уруглардан «Качык» командазы тиилээш, чемпионнаан. Чадаг чарышка бичии оолдар, уруглар аразындан Валера Мижит, Айдыслана Сундуй, аныяктардан Мөнге-Далай Морган, Айсуу Сегбе, шоолай кеткеш маннаарынга Алексей Шыырап, Рената Аракчаа спорттуң өске-даа хевиринге шылгараанар.

Шанналдыг черлерни эзлээн командаларга, спорт-чуларга, байырлалга келген хоочуннарга суй белектерни, акша-шанналын суму чагыргазының даргазы Тамара Ширидиивии тывыскаш, чыглып келген чонга, аржаанчыларга байыр чедирип, чагыг-созун чугаалаан.

Вадим КЫРГЫС.

Эрзин кожуун.

Амыдыралдан

ЭМНЕНГЕНИМ

1961 чылдан эгелээш порокталы (чүрек аарыы) аарып эгеледим. Чүрек дүргедээр, шапкан аът-биле дөмей-ле. Чааскаан ырады чер чоруп шыдавас. Чайгаар бодун корган сеп. Чадаанада кожуун эмнелгезинге бир чыл ажыр эмнедип келдим. Соолүнде эмчилерим: «Силерниң порогуңарны эмнеп шыдавастыр бис. Пенсияже үндүрер болган-дыр» деп бо. Ам-даа назын аныяк. Пенсиялап алгаш чүнү бодап олурар боор. Канчаар эмненириниң дугайында боданып эгеледим. Ам канчаар, чыда өлүр чылан эвес.

Дүжүп калган куу 12 адыр сыын мыйызының чартыын тып алдым. Ол мыйысты одура хирээлеп турган, (Особая Московская) водкага холуп алдым. Одура кезип каан мыйыстың бир талазындан водканы кудуп тарынга, ханы чүгдунуп бады кээр. Өөң кызыл арага ышкаш. Ону бир ай иштинде карацгы подвалга аксын так дуглааш суп кагдым. Ай эрткенде омааш иштин хүнде үш катап ижип эгеледим. Оон соонда-ла чүрек экижээн.

Ол ынчап турумда, үш ай эрткенде катап кожуун эмнелгезинге чеде бердим. Эмчи комиссиязы ийи катап болду. Эмчим канчаар эмненгенимни айтырды. Шуптузун чугаалап бердим. Ынчаар эмненгеним соонда 30 ажыг чыл чурттап келдим. 60 харлааш, шагда-ла пенсияже үне берген мен. Ам-даа чурттап чор мен.

Серен-оол САРЫГЛАР.

Чөөн-Хемчик кожуун.

Хомудал

ХАЛАС БАРГАНЫ ОЛ БЕ?

Силерге бир-ле дугаар чагаа бижип, дузалажып бээрицерни дилевишаан, чагаамныг харыызын солун дамчыштыр чырыдып, сайгарын бээрицерге идегедим.

Бай-Тайга кожуунуң Тээли суурга 1995 чылдың ноябрь айдан эгелеп, биче бүдүрүлге черин (ады «Ужук») ажыдар деп турган (оон мурнунда эрги дааранылга комбинады). Мээң оом ишти 1995 чылдың ноябрь 15-тен 1996 чылдың апрель 30-го чедир ацаа кочегар болуп ажылдап турган. Ол биче бүдүрүлгени Бай-Тайга кожуун чагыргазы (даргазы Дугар-оол Шожал-Даржааевич Хертек) ажыдар деп сүмелээн. Ынчалза-даа оон эргелекчизи болур деп турган (К. И. Соржу) биче бүдүрүлгени акша-төгерик чогундан база чагырганың деткимчезиниң чогундан тургузуп чадап каан.

Ол улуг шөлдүг бажыңның 2 ужунда өрээлдерге иштики херектер килдизинин ажылдакчыларының 2 өг-бүлези, база бир артыы талазында өрээлдерге милицияның, КАИ черинин ажылдакчылары тускай кабинеттерге чурттап, ажылдап турган. Ынчалза-даа кыштың соогунда бо черни доңурбайн одап кыштаан кижиниң ажыл төлевирин мынчага чедир кайы-даа чер төлеп бербээн. Кайнаар-даа киреримге: «Бис төлевес бис» дижип, бот-боттарынче чуүй кагжыл туруп берген. Чагырга даргазы (Д. Ш.-Д. Хертек) шуутла: «Кайыын-даа төлеп бээр акша чок, шиитпирлеп чадап каан айтырыывыстыр» дээр-дир.

Кыштың оттүр ажыг дериби-биле ажылдааны халас барганы ол бе? Чагырга даргазы болганда, чоннуң бүгү-ле айтырыгларын чогуур түүнелге чедир шиитпирлеп бээр эвес бе. Чон дээш, чоннуң амыдыралынче сагыш салыр эвес бе?

Бо дүвүренчиг айтырыымны чагырга даргазы харыылап шыдаваан болганда, оон өскээр баар орук чогундан солун редакциязындан дуза дилеп, бижип олурарым бо.

Валентина САЛЧАК.

Бай-Тайга кожуун.

Тээли суур.

РЕДАКЦИЯДАН: Силерниң чагаңарны солунга парлап бээринден ацгыда, дузалажыр аргавыс чок. Ук айтырыгны тус чер органнары боттары шиитпирлээр, ужурлуг. Олардан кандыг-даа түннел чедип шыдаваан болганыңарда, үүгле судтажыры артыш калган-дыр.

Хоорай-оол ХОРАЛ-ООЛ

ЧАЛГАА ЧОРУК-ТУР

Ынчаар Тываның Өрнек-Ужуурлуг аймаанынга Хоорай-оол Хорал-ооловичиниң ажыл-ажыттыг ажылы-биле чугаалаштывыс. Ол ажыл-ажыттыг ажылы-биле Ужуурлуг, Бай-Хаак, Бичи-Хем, Эрзин, Өвүр, Чаа-Суур, Чаа-Холдай, Ак-Довурак, Бо-Тонтай, Сарыг-Сеп, Чаа-Дамбы, Ак-Эрги, Ак-Тал, Ак-Суг, Ак-Хем, Ак-Чыраа, Ак-Эрик, Ак-Дуруг, Ак-Сеп, Ак-Ужуу, Ак-Ыраа, Ак-Ыраан, Ак-Ыраалыг, Ак-Ыраанныг, Ак-Ыраанчыг, Ак-Ыраанчыгаш, Ак-Ыраанчыгаш-Ужуу, Ак-Ыраанчыгаш-Ужуу-Ужуу, Ак-Ыраанчыгаш-Ужуу-Ужуу-Ужуу, Ак-Ыраанчыгаш-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу, Ак-Ыраанчыгаш-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу, Ак-Ыраанчыгаш-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу, Ак-Ыраанчыгаш-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу, Ак-Ыраанчыгаш-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу, Ак-Ыраанчыгаш-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу, Ак-Ыраанчыгаш-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу, Ак-Ыраанчыгаш-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу, Ак-Ыраанчыгаш-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу, Ак-Ыраанчыгаш-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу, Ак-Ыраанчыгаш-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу, Ак-Ыраанчыгаш-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу, Ак-Ыраанчыгаш-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу, Ак-Ыраанчыгаш-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу, Ак-Ыраанчыгаш-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу, Ак-Ыраанчыгаш-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу, Ак-Ыраанчыгаш-Ужуу, Ак-Ыраанчыгаш-Ужуу, Ак-Ыраанчыгаш-Ужуу, Ак-Ыраанчыгаш-Ужуу, Ак-Ыраанчыгаш-Ужуу, Ак-Ыраанчыгаш-Ужуу, Ак-Ыраанчыгаш-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу-Ужуу

Бөгүнгү амыдырал

СТУДЕНТИЛЕРДЕ

Тыванын күрүне университединиң нити чуртталга бажыңында студентилер акша төлээш чурттап турар дээн «дидир-дидир» бистин кулаавыска бөлө дыңналып келген. Оны ылавылап билип алыры-биле география факультединде Уля Шаравин, Айлана Чозат, гуманитарлыг факультетте Владимир Монгуш, агрономия факультединде Шагаалай Күжүгет, физика-математика факультединде Анда Чозат олар-биле чугаалаштым.

— Ийе, 250 мун рубль акшаны бүгү студентилер төлеп турар. Бистер база төлээш, чурттай берливис. Эрткен чылын 100 мун рубль акшаны чартыктап-даа турган, ай санында-даа төлеп турган бис. А бо чылын ректоратын доктаалын каны-биле хары утда төлээр силер дээн.

Бүдүн өскүстер чогум төлевес. Акшазын төлевээн улусту нити чуртталга бажыңына ылап-ла чурттатпайн турарын чуртталга бажыңының комендантызы Д. Д. Куулар база бадыткаан.

Бо айтырыгны улам тодаргай университеттиң бухгалтериязында компьютер санал үндүрүп келген. Ол акшаны ак-чоорганнарга, коммунал хандырылгаларже чарыгдаары көрдүнген.

* * *

Тыванын студентилериниң болгаш аспирантыларының социал камгалал фондузундан дыңнатканы:

Тывадан нитизи-биле 36 аспирант бар. Олар Москва, Санкт-Петербург хоорайларда өөренип турар. 1995-96 өөредилге чылында 3 кижи эртем кандидатының диссертациязын камгалап алган. Урана Николаевна Ондар биология эртемнериниң кандидаты, Елена Лумбуевна Иргит филология эртемнериниң кандидаты, Чечек Тюлюшевна Сагды Тыванын бир дугаар биология эртемнериниң доктору болган.

Тыванын күрүне университединге бо чоокку үеде ам-даа 3 эртем кандидаттары немежир. Оларның аразында Ольга Михайловна Тапышпан психология эртемнериниң, Маргарита Степановна Бичке география эртемнериниң, Наталья Чоодуевна Дамба филология эртемнериниң кандидат аттарын камгалап алыр.

Оон ыңай 2 доктор база немежир. Георгий Степанович Курбатский филология эртемнериниң, Херел-оол Дажы-Намчалович Оржак күш-культура эртемнериниң докторлары болур.

Нитизи-биле 44 эң-не берге байдалдыг бүдүн болгаш чартык өскүс студентилерге, 1 аспирантыга 20 млн. рубльди дузалаан. Турцияда өөренип турар 10 студентиге 10 млн. рубльдиң дузаламчызын көргүскен. Ортумак өөредилге черлеринге 5 млн. рубльге кыдыраштар саргаш, үлээн.

Тывадан дашкаар өөренип турар студентилериң ынай-бээр оруунга 568 млн. дузаламчы акша негеттинип турар.

Сукпак, Каа-Хем, хоорайның ыраккы бөлүннарында өөренип турар студентилериниң оруунга 70 млн. 110 мун рубль херек. Кызыл хоорай чагыргазы студентилерге чиигелделерни тургузарынга дузалаар ужурлуг.

ШКОЛАЛАРДА

● Чаа өөредилге чылы эгелээн. Эрткен өөредилге чылында республиканың школаларын 67 мөнгүн, 22 алдын медальдар-биле школачылар дооскан.

● Эрткен өөредилге чылында республикада ортумак эртемнин аттестадындан аңгыла бодунуң хлевин ажылдап алыр аргалыг кылдыр 93.000 өөреникчи тускай эртемниң документизин холга алган.

● 1994-95 өөредилге чылында—120, 1995-96 чылда 94 кижи аңгы-аңгы чылдаганнар-биле школаны каргаан. Ол сан кызырлып орары өөрүнчүг-дүр.

● Республикада бо чылын шилип алган эртемин хандыр өөренир 170 класстар бар, а компьютер класстары — 52.

● Бо чылын республикада нитизи-биле школачыларның саны—65.000, а эрткен чылын 64.249 турган.

«Дугуржулга ёзугаар тараткан бис»

Кызылда башкы училищезиниң директору Маадыр-оол Мөнге-Чаянович СААЯ:

— РФ-тиң Чазааның 1995 чылдың ноябрьда үндүргени 1061 дугаарлыг доктаалын барымдаалааш, эргиде башкы институдунуң, Кызылда Красноярскинин техникториг университединиң болгаш аграр университединиң филиалдарының, башкы училищезинин базазынга Тыванын күрүне университеди тургустунган болгай. Оон түннелинде башкы училищезиниң мурнунда турган базазы Тыва Республиканың өнчүзүнден федералдыг өнчүже шилчиттинген. Ынчангаш 1996 чылдын апрель 1-ден эгелеп, федералдыг акшаландырыышкынче кирген болуп турар.

Бо хүннерде бистер канчаар-даа аажок берге байдалга таварыштывыс. 1996 чылдың август 1-ге чедир отчеттун түннели-биле училище хөй өреліг болуп турар. Оон кол-ла чылдагааны — коммунал хандырылгазын, фондуларны чедир акшаландырбаанында. Чижек кылдыр чугаалаарга, күрүне ЧЭТ-тин чоруткан бижиинде безин 84,4 млн. рубль өреліг болдувус. В. П. Саламатов мынча деп сагындырган болду: «Сентябрь 10-га чедир өренер төлевес болзунарза, чылдыгга четкизин кошпас бис». А нити өревистин түнү — 815 млн. рубль болуп турар. Сентябрь айның эгезинде күрүне университединиң ректору Орлан Базырович Бузур-оол биске кээн чорааш, өөреннери үезинде төлевээн дээш моон соңгаар училищениң турар-турбазының дугайында айтырыгны көдүрерин база сагындырган.

Байдал мынчаар тургустунуп келирге, анаа олурар эвес, кандыг-бир арганы дарый дилеп тывары негеттинип келген. Директорнуң чөвүлел хуралын чыггаш, анаа башкыларның болгаш суртуулларның нити хуралын эрттирер деп сүмелештивис. Нити хуралды 1996 чылдың сентябрь 6-да эрттирген бис. Мен анаа тургустунуп келген байдалдың дугайында олурганнарга таныштырып, медеглелди кылган мен. «Училищени хагдырбас, өөредилгени уламчылаар, кандыг-бир арга-биле өөренирин чамдызын-даа болза, төлеп алыр» дээн чижектиг саналдарны башкылар даа, сургуулдардаа чугаалап турдулар. Бо бүгү хуралдың протоколунда бижиттинген чүве. Түннелинде сургуулдарны дамчыштыр ада-иелерден акша, аъш-чембиле дузалаарын, деткимче көргүзерин дилевишаан, кезек үеним иштинде дугуржулга ёзугаар өөредилгени соксаткаш, сургуулдарны тарадып чандырар деп шиитпир үндүрген бис. Шагда колхозсовхозтар турар үеде күскү дүжүт ажаарда студентилерни ай-айы-биле хаара тудуп турган болгай. Каш хонуктуң иштинде сургуулдарывысты өөретпейн тарадыптарывыска, улуг чидириг болбазынга база идегээн бис. Бо күннерде уруглар дөгере четкилеп келген, өөренип турар.

Шынап-ла, училищени хаал алгаш, үүнү чедип алыр бис. Амыдыраар, өөренир арга-ла херек. Ынчангаш ада-ие бүрүзү база ажы-төлү дээш сагыш салыр, оларны деткиир, дузалажыр ужурлуг деп бодаан мен. Оон ыңай өөредилгениң структуразын өскертип, өске училищелер, техникумнар ышкаш садыг-коммерциялыг шугумче кирбес болзувусса, бурунгаарлаашкын черле болдунмас хевирлиг-дир.

Өрелерге хамаарыштыр Чазак баштыны — Президент Ш. Д. Ооржакка дилег-билдириишкин киирген мен. Ук чүүлүмде өрелерним чамдызын эвээжедир аргазын көөрүн диледим. Ол мени тускай документиден белеткеп кылгаш, ямылар удуртукчуларының аттарын салдыртын эккээрин айыткан турган. Оларның хөй кезиниң аттарын салдыртын алзымза-даа, Өөредилге ямызының сайыды, Сан-хөө ямызының оралакчы сайыды аттарын салып бербейн турар. А сургуулдарның талазындан бо хүннерде чангыс акша-даа кирбээн. Дуза кадарының дугайында айтырыгны ада-ие хуралы чыггаш, анаа чугаалажыр бис.

«Хаар дугайында чугаа турбаан»

Тыванын күрүне университединиң ректору Орлан Базырович БУЗУР-ООЛ:

— Сентябрь айның ортаа үезинде мээн адымга Тыванын ажыл-агый талазы-биле инспекциязындан башкы училищезинин сургуулу А. Д. Сарыгларның хомудалы-биле ук өөредилге черинге тускай хыналданы чорутканының дугайында бижик келген. Оон илерээни болза, училищениң директору 1996 чылдың сентябрь 5-те үндүргени 105 дугаарлыг дужаалында — сургуулдарны сентябрьның 6-дан 13-ке чедир 500 мун түннүг рубль азы аъш-чем эккээри-биле тарадып чандырар дугайында дыңнаткан болгай. Мындыг үүл ук өөредилге черинің Уставында көрдүнмээнин барымдаалааш, бодум анаа чедип, сайгарылганы кылдым. РФ-тиң Конституциязында өөредилге халас болурунуң дугайында айытканын кижи бүрүзү билир болгай. Өөредилге хоойлузун хажытканын барымдаалап, үстүнде инспекция чери директорнуң дужаалын күш чок болдурган. Бо бүгүнү өөренип көргеш, мээн ат салганым 253 дугаарлыг дужаал ёзугаар училищениң директору М. М.-Ч. Сааяга хууда хөрээнче киир бижиири-биле шыңгыы доңгулданы бергеш, сургуулдардан чыгган акшаны дедир эгидип бээрин дааскан мен.

А өрелер дугайында тайылбырлаарга мындыг. Кызыл хоорайның өөредилге черлери оон мурнунда Өөредилге ямызынга хамааржыр турган. А күрүне университединге каттышкан өөредилге черлери федералдыг бюджетче шилчээн. Башкы училищези биске каттыжыш турар үезинде тускайлаан бухгалтериялыг арттырарын дилээн. Оларның дилээн ёзугаар эргиде хевээр арттырып кагдывыс. Ынчангаш акшаландырыышкыны ангы улус чүве. Шынында төпчүткен бухгалтерияга турар ужурлуг улус. Россияның Чазаа апрель, май, июнь айларның өрелерин үстүнден төлээр кылдыр төпшээреп каан болганда, организациялар бот-боттарының аразында өрелерин дүүштүрген турар ужурлуг. Оны кылырда Россияның Сан-хөө ямызын таварыштыр кылыр. Бистер 400 млн. рубль хире өревисти ол үеде төлеп берипкен болгай бис, а башқы училищези боттарының далаш эвес чоруу-биле төлевейн барган. Ынчангаш бо хүннерде өрези 815 млн. рубль чедип турар. Оон ыңай коммунал хандырылга черлери-биле шүүштүрүлге база кылбайн турар-дырлар. Бүгү-ле хамаарылгалыг организациялары-биле өрелерни таптыг ылавылаар херек.

А училищени хаар дугайында чугаа кылбаан мен, ындыг чугаа турбас-даа ужурлуг. Училищениң удуртулгазы университеттиң удуртулгазы-биле сүмелешпейн, шын эвес үүлдер кылып турар. Моон соңгаар кандыг-даа айтырыгларны бижимел дугуржулга ёзугаар чорударын күзээр-дир мен.

«Ат салбаан» ужурум-даа ол»

Өөредилге сайыды Валентин Байкараевич ХӨВЕҢМЕЙ:

— Акшаландырыышкын айтырыы нарыыдаан деп чүвени кижи бүрүзү билир. Ылангыя бо чылын кандыгдаа албан организация черлерин чүгле 60-70 хуу акшаландырган. Чедир акшаландырбаанының түннелинде, өрелернин көвүдэни база шын.

Башкы училищезинге 1996 чылдың апрель 1-ге чедир 450 млн. рубльди шилчиткен бис. Оон кырынга май, июнь айларда безин 156 млн. рубльди шилчиттивис, харындаа артыкка бергенивис ол. Ук өөредилге чери ам федералдыг бюджетке хамааржыр апарган болгай. Өөредилге черлерининң удуртукчуларынга: «Акшаны эвээш-бичелеп даа болза, ап турар-дыр силер, ынчангаш 30-даа хуулап бир-ле дугаарында өрелеринерни төлеп турунар» деп үргүлчү чугаалап келдим. А бо училищенин удуртулгазы акша кирерге-ле, чүгле шалын, стипендия төлеп турган болду. Оон мурнунда фондуларны статья аайы-биле акшаландырып турганы шын. Ам ындыг чүве чок. Ынчангаш шалын акшазын бичиилеп, бүгү-ле үүлдерге чедиштирери чугула. Бо таварылгада башкы училищезиниң удуртукчузу ажыл-агыйжы эвес чоруун көргүскен. Өөредилге ямызы оларның өрезин төлежир-даа эргези чок, чүге дизе, училище федералдыг бюджетке хамааржыр апарган деп үстүнде база чугааладым. Ат салбаан ужурум-даа ол.

Ада-ие хуралынан

Башкы училищезинге ээлчег чок, далаштыг чыылдырган ада-ие хуралы 1996 чылдың сентябрь 28-те болган. Ада-иелер республиканың янзы-бүрү булуннарындан ажытөлү дээш дүвүреп, сагыш-човаашкынны илередип, кандыг-ла-бир дузаны көргүзери-биле чедип келген. Училищениң директору М. М.-Ч. Саая тургустунуп келген байдалдың дугайында хуралдың киржикчилерин таныштырган.

Ук өөредилге черинде нитизи-биле 452 сургуул өөренип турар. Оларның ада-иези шуптузу келбээн-даа болза, кожууннар, сумулар бүрүзүнден төлээлен келген кижилер бар болганы илерээн. Кызыл хоорайдан Н. С. Кочбуй-оол, Чаа-Хөлден К. Т. Карбы дээш оон-даа өскелериниң саналдарының кол утказы — училищени хагдырбас, ада-иелер акша, аъш-чем, мал-маган, сиген-биле дузалаар, чаңгыс-ла бюджетче көрүп алгаш олурбайн, училищениң удуртулгазы өскээр сайгарлып, картофель, капусталан тарыыр, малды өстүрүп, садыг-саарылганы кылыры чугула дээн. Хуралдың доктаалынын төлевилелинде дараазында удуруглар кирген: «Долу өг-бүлелиг сургуулдар — 500 мун рубль, хөй ажы-төлдүг болгаш чартык өскүстер — 300 мун рубль, бүдүн өскүстер — 250 мун рубль дужаар. Акша орнунга хой, хаван, молдурга берип болур. Бо бүгүнү 1996 чылдын декабрь 1-ге чедир дужааган турар. Декабрь эгезинде ада-ие хуралын чыггаш, анаа түннелди үндүрер. «Ук доктаалды залда олурган ада-иелер күштүг болдуруп бадылап алган.

Түннел сөс орнунга

Башкы училищезиниң дугайында үүлүмнү доозуп тура, «дидир-дидирнин» чамдык кезии кол-кол удуртукчуларнын чугаазындан билдине берген боор дээрзинге идегедим.

Шынап-ла, биеэги дег белен чүве — борбак быштак манагзынып олурар үевис эрткен. Рыноктун байдалы кижи бүрүзүн шынгыы боданырын, эде-хере тырттынарын, күрүненің өнчү-хөренгизин хынамчалыг чарыгдаарын негеп келген. Өске училищелер, техникумнар шулуудап, чаа оруктарны тыва бергенде, башкы училищези мынчага дээр олудундан шимчевээни хомуданчыг. Оон ыңай училище университетке хамааржыр болганда, анаа чагыртыры, оон-биле сүмележири черле чөптүг болгу дег. Ынчалза-даа тускай ортумак эртемниг кадрларны белеткеп тура-ла, дээди эртемниглер доостурар өөредилге черинге каттыжа бергенин элдепсинип артым.

Ольга САНДАРАА.
«Шынның» корр.

Өөредилге чери болгаш үе

«ДИДИР-ДИДИР» ЧУГАА ЧАЛГААН...

Дээди болгаш ортумак өөредилге черлеринде өөредилге эгелээнден бээр бир-ле ай эрткен. А Кызылдың башкы училищези сургуулдарын каш-ла хонук өөреткеш, мырыңай тарадыр ужурга таварышкан. Республика иштинге: «Сургуулдарны таратқан. Беш үүс муң акша эккелзин дээн-дир. Оон башка, училище хагдынар» дээн чижектиг «дидир-дидир» чугаалар дыргын тарай берген. Бо бүгүнүн дугайында тодаргай билип алыры-биле бистин корреспондентивис училищениң директору Маадыр-оол Мөнге-Чаянович Саая, күрүне университединиң ректору Орлан Базырович Бузур-оол, Өөредилге ямызының сайыды Валентин Байкараевич Хөвенмей олар-биле ужуражып чугаалашкан. Оон соонда баш удуо көрдүнмээн, далаштыг ада-ие хуралынга база олурушкан. Ам ону «Шыннын» номчукчуларынга таныштырып көрээли.

САРЫГ ШАЖЫН КАЛЕНДАРЫ

Октябрь 15, эрги сан-биле 3, вторник, Кызыл-Карак (Марс) сылдыстыг, 4 ногаан меңгилиг, даг олуттуг, көксүмээр Дагаа хүнү. Эр мага-боттуг, өөрүшкү-маңнайлыг, эң эки хүн. Чүнү-даа кылып бүдүрүп болур.

Октябрь 16, эрги сан-биле 4, среда, Уран-Хол (Меркурий) сылдыстыг, 3 көк меңгилиг, ыяш олуттуг, кызыл Ыт хүнү. Кыс мага-боттуг, өөрүшкү-маңнайлыг, эки хүн. Чаргы-чаалы, аас-дыл кылбас хүн, а өске кандыг-даа үүле-херекти бүдүрер эки хүн.

Октябрь 17, эрги сан-биле 5, четверг, Эдирээ-Хыйырак (Юпитер) сылдыстыг, 2 кара меңгилиг, салгын олуттуг, кызылзымаар Хаван хүнү. Эр мага-боттуг, өөрүшкү-маңнайлыг эки хүн. Бөгүн ыяш-биле чүве чазавас, хөөржүдүлге эрттирбес хүн, а өске чүнү-даа кылып болур.

Октябрь 18, эрги сан-биле 6, пятница, Шолбан (Венера) сылдыстыг, 1 ак меңгилиг, от олуттуг, сарыг Күске хүнү. Кыс мага-боттуг, өөрүшкү-маңнайлыг эки хүн. Малмаган чарывас, кижиге чүве бербес, а өске кандыг-даа чүвеге эки хүн.

Октябрь 19, эрги сан-биле 7, суббота, Белдир-Дүүшкүн (Сатурн) сылдыстыг, 9 кызыл меңгилиг, чер олуттуг, сарыгзымаар Инек хүнү. Эр мага-боттуг, өөрүшкүлүг, эки хүн. Бөгүн кыс дилевес, а өске чүнү-даа кылза, чогунгур, бүдүнгүр хүн.

Октябрь 20, эрги сан-биле 8, Эм бурганының хүнү, воскресенье. Хүн сылдыстыг, 8 ак меңгилиг, демир олуттуг, ак Пар хүнү. Эр мага-боттуг, хирелиг хүн. Ырак-узак чорза, кичээнир, чер ажылынга таарымча чок, куда-дой кылбас, а өске чүнү-даа кылып, бүдүреринге таарымчалыг хүн.

Октябрь 21, эрги сан-биле 9, понедельник, Ай сылдыстыг, 7 кызыл меңгилиг октаргай олуттуг, аксымаар Тоолай хүнү. Кыс мага-боттуг, өөрүшкүлүг, эки хүн. Садыг-саарылгага, ырак оруктар чоруурунга, үүрмек ажыл-херекке эки хүн, а кижи орнукшутпас, өг-бүле тутпас.

Октябрь 22, эрги сан-биле 11, вторник, Кызыл-Карак (Марс) сылдыстыг, 6 ак меңгилиг, суг олуттуг, кара Улу хүнү. Эр мага-боттуг, өөрүшкү-маңнайлыг, эки хүн. Бөгүн бүгү-ле чүвеге эки-чаагай, чорук чогунгур, бүдүнгүр хүн.

Октябрь 23, эрги сан-биле 12, среда, Уран-Хол (Меркурий) сылдыстыг, 5 сарыг меңгилиг, даг олуттуг, каразымаар Чылан хүнү. Кыс мага-боттуг, өөрүшкү-маңнайлыг хүн. Дээргилерге мөгеер, дүрүм үндүрер, мөчээннер ажаар, куда дүжүрер, келин айтырар, а мал сатпас, ырак оруктан кичээнир.

Октябрь 24, эрги сан-биле 13, четверг, Эдирээ-Хыйырак (Юпитер) сылдыстыг, 4 ногаан меңгилиг, ыяш олуттуг, көк Аът хүнү. Эр мага-боттуг, өөрүшкүлүг хүн. Мал сатпас, өске чүнү-даа бүдүрер, чогудар хүн.

Октябрь 25, эрги сан-биле 14, пятница, Шолбан (Венера) сылдыстыг, 3 көк меңгилиг, салгын өлуттуг, көксүмээр Хой хүнү. Кыс мага-боттуг, өөрүшкү-маңнайлыг, кончуг эки хүн. Кандыг-даа үүлени бүдүрер, чогудар хүн.

Октябрь 26, эрги сан-биле 15, суббота, Белдир-Дүүшкүн (Сатурн) сылдыстыг, 2 кара меңгилиг, от олуттуг, кызыл Мечи хүнү. Эр мага-боттуг, хирелиг хүн. Бөгүн көшпес, кудалавас, мөчээннер хөөржүтпес, ырак орукче аъттанза, бодамчалыг чоруур.

Октябрь 27, эрги сан-биле 16, воскресенье, Хүн сылдыстыг, 1 ак меңгилиг, чер олуттуг, кызылзымаар Дагаа хүнү. Эр мага-боттуг, өөрүшкү-маңнайлыг хүн. Бөгүн ырак-узак оруктарга бодамчалыг болур. Өске чүнү-даа кылза, бүдүнгүр хүн.

Октябрь 28, эрги сан-биле 17, понедельник, Ай сылдыстыг, 9 кызыл меңгилиг, демир олуттуг, сарыг Ыт хүнү. Кыс мага-боттуг, өөрүшкү-маңнайлыг хүн. Баш кыргыдар, ырак оруктарже аъттаныр, мөчээннер орнукшудар, кыс дилевес, куда кылбас хүн.

Октябрь 29, эрги сан-биле 18, вторник, Кызыл-Карак (Марс) сылдыстыг, 8 ак меңгилиг, октаргай олуттуг, сарыгзымаар Хаван хүнү. Эр мага-боттуг, өөрүшкүлүг хүн. Куда-дойга, баш кыргыдарына таарымчалыг хүн. Мөчээннер ажаавас, ырак оруктардан бодамчалыг болза эки.

Октябрь 30, эрги сан-биле 19, среда, Уран-Хол (Меркурий) сылдыстыг, 7 кызыл меңгилиг, суг олуттуг, ак Күске хүнү. Кыс мага-боттуг, хирелиг хүн. Ырак-узак чорук кылыр, баш кыргыдар, а мөчээннер орнукшутпас, хонук кыыспас, кыс дилеп, куда эрттирбес хүн.

Октябрь 31, эрги сан-биле 20, четверг, Эдирээ-Хыйырак (Юпитер) сылдыстыг, 6 ак меңгилиг, даг олуттуг, аксымаар Инек хүнү. Эр мага-боттуг, өөрүшкү-маңнайлыг, кончуг эки хүн. Кандыг-даа үүле-херекке чогунгур, бүдүнгүр, эки хүн.

ДАРГАЗЫН СООРА ТАНААН

Үр көрүшпээн ийи кырган ужуражып келгеш, ийи бирни «чылзып» каап, телевизор көрүп органнар. Бирээзи оргаш: «Караа көскү кижи таптыг көрем оол, шаанда домзакка (дом заключения — эдип-чазаар күш-ажыл чери) турумда аажок улуг дурт-сынныг, шыырак-даа эживис турган чүве, арта ону Сарыг-оол дижир бис, станокка ажылдап турган, салаазын үзе бастырып алган чүве болбазыкпе, «кызылдустаан» деп дыңнажык мен, кайгалыг канчап телевизорда көстү берди» деп айтырган.

— Элекке чонүүрге эки чүве көрбес дижир ийик. Шынап-ла, угаанын чаныпгаа эгелээн эвес ыйна, сээн кайгал эжиң Сарыг-оол эвес, соңгуп алганывыс даргавыс ышкажыл.

— Бурган өршээ! Даргавыс-тыр бе? Эрепресстен бисти чарып алган даргавыс ыйна, буянныг ер болдур ийин он. Баък-ла чүве ыңай турзун, балдырывыс шыырак чорзун! — дээш, корткан ашактың холу сиригайнып, оруу-куду согаңайнып, чалбарывышаан, дашказын эжинче сунган.

Алексей АЛЕКСЕЕВ.

«ШЫН» СОЛУН ЧАЛАП ТУР

Чайгы хевин солаан кыс дег, күс база-ла алдын-сарала кылдыр кеттинипкен. Күзүн ажыл-иш чеже-даа бачым болза, күскү инек сүдүнге тараа шыгыткаш, сунуп чораан аваңарның буянныг холдарын утпаан болзунарза, ийнчаңгыс хой, өшкүзүнүң соондан таваар кылаштап чоруур ачаңарны сактып келзинерзе, картошка шөлүнге одаг кывыскаш «ортек-холдап» чораан эш-өөрүңнери сакты берип, байыр чедириксезицзе, силерни черниң ырааа дивейн харылзаштырыптар «Шын» солун бар дээрзин утпаңар.

Байыр чедириишкини

Төрүттүнген хүн-биле, юбилей байырлалы-биле, куда-дойнуң байыры-биле, профессионал байырлалбиле байыр чедириишкиннериниң төлевири—чурттакчы чондан 50.600 рубль, албан черлеринден 63.000 рубль.

Ажыл-агыйжы реклама, чарлал

Күс келгенде ажыл-агый удуртукчулары, сайгаалыкчылар болгаш хууда ажыл-агыйлыг кижилер артыкшылын орнажып, үүже тыштынып, баш удур чугаалажып, дугуржуп алыры-биле ажыл-агыйжы реклама, чарлалдарны кылыр дээр болза, чиик ортекке хүлээп ап, чырыкче үндүреринге белен бис.

Эң кудуку өртээ 63.000 рубль, солун арнынып 1 дөрбелчин сантиметрниң өртээ—3000-4000 рубль, одуруг—3000 рубльден 8000 рубль чедир.

Силерниң чагыыңар езугаар юбилей, байырлалдарны чырыдып, чурукка тырттырып, чонга сонуургадып болур бис.

Бергелер туруп келзе...

Өшкен отту катап кыпсып болур, өлгенни диргизип ыыдавас бис. Ынчалза-даа оон адын адап, ажыын ажып, кажыыдалдың соолгу состерин илергейлээр ачы-дузаны база көргүзүп турар бис.

Кажыыдал илергейлээшкининиң, некрологтар, мөчээн кижини сөолгу орукче үдешкен, дузалашкал чонга «Шын» солунну дамчыштыр четтиргенин илереткен бижиктерни база хүлээп ап турар бис. Чурттакчы чондан—50.600, албан черлеринден 63.000 рубль. Некрологтуң төлевири оон хемчээлинден, чеже одуруг барындан хамааржыр.

Чорударда...

Кожууннарда чурттап турар кижилер тус черниң почта салбырынга баргаш өртээн төлээш, квитанциязы-биле сөзүглелин катай чагаа хавынга суккаш, дараазында адресче чорудар: Кызыл, Красноармейская, 100, «Шын» солунуң редакциязы, 22 дугаарлыг кабинет, реклама киллизи.

Кызыл хоорайда чурттап турарлар база бо-ла адреске кээп, өртээн төлээш, чагыгны киирер. Айтырыглар салып, харылзажыр телефон 3-34-39.

КЫДАТ, ТИБЕТ ДЫЛДАР ӨӨРЕДИР

Новосибирскиниң күрүне университединиң чоон чүк шинчилел факультединиң (востоковедение) Тывада салбыры тус өөредилге черинің шылгалдаларынга белеткээрибиле кыдат, тибет, эрги моол, англи болгаш орус дылдарга, Россияның тоогүзүнге, Европа, Азия чурттарының культуразынга ханы билиглерни чедир алыр күзелдилерге 7 ай хуусаалыг толевирлиг курстар ажыттынганын чарлап тур.

Өөредилге ноябрь 1-де эгелээр.

Бистиң адрезивис: Кызыл, Салчак Тока кудумчузу, 12, НКУ-нуң чоон чүк факультединиң Тывада салбыры.

Дугаржап Дембирелович ХОМУШКУ

Тыва Республиканың школаларының алдарлыг башкызы, улус өөредилгезиниң тергиини Дугаржап Дембирелович Хомушку 1996 чылдың октябрь 12-де хенертен аарааш мөчээн.

Д. Д. Хомушку 1925 чылдың май 1-де Чөөн-Хемчик кожуунунуң Чадаана сумузунга мал, тараа ажылдыг бөдүүн арат өг-бүлеге төрүттүнген. Ол 1935 чылда, 10 харлыында Чадаана сумузунуң Үстүү хүрээзиниң Улаң-Булуңга ажыттынган эге-даа школазының 1-ги классынга өөренип кирген. 1942 чылда 7 классты дооскаш, ТАРның Чырыдыышкын ямызының дужаалы-биле 17 харлында Чаа-Хөл кожуунуң Чайлаг-Алаак школазынга башкы кижиниң чыыштыг болгаш буянныг акыламыдыралын эгелээн.

Д. Д. Хомушку Эрзин кожуунуң Нарын алдын уургайынга эге школага, Улуг-Хемниң Кызыл-Даг, Ак-Дуругнуң Уруглар бажыңына, Өвүрнүң Торгалыг Чалааты, Барыын-Хемчиктиң Кызыл-Мажалык, Хөндеген, Чөөн-Хемчиктиң Хөндергей, Хорум-Даг, Баян-Тала, Тере-Хая, Ийие, Бажың-Алаак школларынга башкылап, директорлап 45 чылдарның дургузуда улус өөредилгезиниң цугумунга ажылдап келген. Ол ынак ажылындан аңгыда сургакчылап, аныяк-өскүнни уран чүүлге, спортка андыкшыдып кижизидер ажылга эвээш эвес үлүг-хузун киирип чорааш, 1987 чылда хүндүлүг дыштанылаже үнген. 1960 чылдан эгелеп, Бажың-Алаак школазының туризм бөлүмүн, чайгы үеде школанын «Дүжүт будурулге бригадазын удртуп турган үезинде тус бригада Россияның будурулге бригадаларының аразынга чарышка 2-ги черге төлептиг бооп, шаңналмакталга чедип турган.

Дугаржап Дембирелович Хомушку бодунуң билигмергежилин бедидип 1951 чылда Кызылдың башкы училищезин, 1960 чылда Красноярскиниң башкы институдунуң биология-география факультедин дооскан. Д. Д. Хомушкунуң чаш ажытөлү, аныяк-өскүнни эртембилигге өөредип, кижизиделеринге киирген үлүг-хуузун чон болгаш Чазак бедин-биле үнелеп көрген. Ол көдээ болгаш кожуун Совединиң депутадынга соңгудуп чораан. «Улус өөредилгезиниң тергиини» хөрек демдээ, «Күш-ажылга шылгарал», «Күш-ажылдың хоочуну», «Ада-чурттуң Улуг дайынының 50 чыл ою» медальдарның эдилекчизи, Тыва Республиканың школаларының алдарлыг башкызы.

Салым-чаяанныг хоочун башкы Дугаржап Дембирелович Хомушкунуң чырыткылыг овур-хевири бистиң чүректеривиске кезээде артар.

ТР-ниң Өөредилге ямызы, эш-өөрү болгаш өөреникчилери.

Тес-Хем кожуун чагыргазының культура киллизи, Самагалдайның уругларның уран чүүл школазының база төпчүткен библиотеканың коллективтери, «Тес-Хемниң чалгыглары» чечен чогаал каттыжыышкыны уран чүүл школазының директору

Александр Каадырович ОНДАРНЫҢ

хенертен мөчээни-биле холбаштыр оон төрелдеринге, чоок кижилерингеханы кажыыдалды илергейлеп тур.

КИНО

ОПЯБРЬ 15

«НАЙЫРАЛ»: «Бурганныц бичии элчии-2» (АКШ) 9.00, 11.00, 13.00 15.00 шактарда.

Видеозал: «Дүн чоруктуг кижи» 9.30, 13.30, 17.30 шактарда. «Сорук-күзелдиг күжү» 11.30, 15.30 шактарда.

«ОТЧУГАШ»: «Эжелээшкин-2» (АКШ) 13.00, 15.00, 17.20 шактарда.

Кызыл хоорай, Красноармейская, 100, индекс 667000.

Агар саяы: КБ «Тыва кредит» № 363906, корр. сч. 70016629. МФО. 49304729. ИНН—1701008465.

ТУРГУЗУКЧУЛАРЫ: Тыва Республиканын Чазаа болгаш «Шын» солун редакциязының коллективи.

Кол редактор
В. Ф. ЧАДАМБА.

РЕДАКЦИЯНЫҢ КОЛЛЕГИЯЗЫ: Н. С. БАЗЫР (кол редакторнуң оралакчызы), В. О. КУУЛАР (кол редакторнуң оралакчызы), С. С, МОНГУШ (харыысалгалыг секретарь), Е. О. СЕВЕКПИТ.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:
Кол редактор — 3-43-34; келген кижилер хүлээн алыр чер — 3-34-26; кол редакторнуң оралакчылары —3-33-91; 3-34-17; харыысалгалыг секретарь — 3-34-92, оралакчылары —3-45-93.

КИЛДИСТЕР: нитилел амыдыралы — 3-34-19; 3-34-98; үлетпүр — 3-34-49; 3-36-73; көлээ ажыл-агый —3-36-82; культура, өөредилге болгаш чогаал — 3-39-15; медээлер [illegible] — 3-34-57; оскулга — 3-34-39; 3_34-93; ча[illegible]03; корректорлар — 3-41-23; үндүрүкчүлер — [illegible]лув келбейн барганда — 3-57-92; 3-14-94; бухгалтерия — 3-41-16; чарлалдар киллизи — 3-34-39.

Солун Россия Федерациязының Парлалга болгаш массалыг информация чепсектериниң талазы-биле хоолдулжудулгазыны чагыдылгазынга контроль болгаш бүрүткелиниң Тыва республикаскаар эргелелиниде бүрүткеттинген.

Бүрүткегирген дугаары — Т-00007.

Солунда парлаттынган материалларның, авторларының болалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барын болур. Айыынган саннары болгаш өске-даа фактылары дыңнадыгары дээш авторлар боттары харыылаар.